

# *Den spanske borgerkrig* *1936-1939*

## EN OVERSIGT OVER DEN NYERE FORSKNING

AF

KAY LUNDGREEN-NIELSEN

I 1986 var det 50 år siden, at et militært oprør den 18. juli 1936 førte til en treårig borgerkrig i Spanien, der hurtigt blev præget af udenlandsk indblanding, både militært og propagandamæssigt. Allerede i samtiden opstod vidt forskellige fortolkninger af årsager og forløb. Også historiografien har i høj grad været præget af emnets stærke appel til politiske sym- og antipatier.

I 1939 sejrede general Franco og den meget uensartede gruppe, der stod bag oprøret. Censuren i Francos Spanien satte længe snævre muligheder for historievidenskabens muligheder, selv om der også på dette punkt ses nye tendenser sidst i 1960'erne og i 1970'erne, også før Francos død i 1975. Det kan derfor ikke undre, at det meste af den seriøse historiske litteratur indtil 1970'erne blev skrevet uden for Spanien. Især amerikanske, engelske og tyske forskere samt spaniere i exil har leveret de bedste bidrag. Denne forskning var dog hæmmet af, at de spanske arkiver var utilgængelige for andre end de mest tro Francofolk. I den sidste fase af Francoregimet kom der også interessante bøger i Spanien, og efter Francos død er denne udvikling fortsat meget stærkt. Enkelte forskere fik hurtigt adgang til ministerielle arkiver, og fra 1984 blev f.eks. adgangen til udenrigsministeriets arkiv gjort generel for akter, der var over 25 år gamle. I 1986 sås det da også, at en række spanske historikere kunne levere vægtige indlæg i oversigtsværker ved 50 årsdagen.

Emnets internationale karakter viser sig også tydeligt ved, at de fleste europæiske lande har bidraget med bøger eller artikler om aspekter af konflikten. Det, der skal forsøges her, er ikke en fuldstændig redegørelse for den nyere litteratur, men en omtale af de efter mit skøn centrale værker inden for de sidste 15-20 år. Den samlede litteratur er meget omfattende, hvilket klart fremgår af de specialbibliografier, der foreligger

på vidt forskellige sprog.<sup>1</sup> Jeg vil koncentrere mig om monografierne og blot henvise til nyere oversigtsværker. For det ville være en opgave for sig at sammenligne de generelle værker indbyrdes og sætte dem i forhold til monografierne.

På dansk findes der ikke meget, nemlig kun Erik Reske-Nielsen: *Spanien. Republik og Francostyre. 1931-48, 1949; uændret genudgivelse*, Gyldendal, 1980, og »Den Jyske Historiker« nr. 8: *Revolution og Kontrarevolution i Spanien fra 1800 til 1976*. Århus, Modtryk, 1976. For en kritisk omtale af det sidstnævnte værk henviser jeg til mit bidrag i »Historisk Tidsskrift«, 1979. Hæfte 2., s. 339-352.

Uden for Danmark vrirler det imidlertid med nyere oversigtsværker eller værker med artikler af specialister. Jeg kan henvise til et genoptryk af standardværket Hugh Thomas: *The Spanish Civil War*. Reprint with new preface by the author. Hamilton, London, 1986; A. Beevor: *The Spanish Civil War*. Peter Bedrick Books, New York, 1983; Raymond Carr: *Civil War in Spain: A Spanish Tragedy*. Weidenfeld, London, 1986, 2nd revised edition (tidligere med titlen: *The Spanish Tragedy. The Civil War in perspective*. Weidenfeld and Nicolson, 1977); Peter Wyden: *The Passionate War. The Narrative History of the Spanish Civil War, 1936-1939*. Simon & Schuster, New York, 1983, samt Paul Preston: *The Spanish Civil War, 1936-1939*. Weidenfeld, London, 1986 (med 160 illustrationer; bogen er viet til deltagerne i De Internationale Brigader).

Af samleværker kan nævnes temahæftet i »European Studies Review«, 1979, no 1; Paul Preston (ed.): *Revolution and War in Spain 1931-1938*. Methuen, London and New York, 1984; Martin Blinkhorn (ed.): *Spain in Conflict, 1931-1939*. Sage, London, 1986. Endvidere findes en række spanske samleværker, som Ramón Tamames (ed.): *La Guerra Civil Española. Una Reflexión moral 50 años después*. Planeta, Espeja de España, 1986, og Manuel Tuñón de Lara, Julia Aróstegui, Ángel Viñas, Gabriel Cardona, Josep M. Bricall: *La Guerra Civil Española. 50 años después*. Editorial Labor, Barcelona, 1985. En række af disse spanske specialister i nyere spansk historie skriver iøvrigt også flittigt for et større publikum i de kiosksolgte tidsskrifter som »Historia 16«, der i 1986 begyndte en serie med 24 hæfter alene om Den Spanske Borgerkrig og »Cambio 16«, der fra november 1985 havde en serie om Francotiden.

<sup>1</sup> Se f.eks.: Klaus-Jörg Ruhl: *Der Spanische Bürgerkrieg. Band 1: Der politische Konflikt. Literaturbericht und Bibliographie. Schriften der Bibliothek für Zeitgeschichte. Band 22*. München, 1982; U. Bardi: *La guerra civile di Spagna: Saggio per una bibliografia italiana*. Urbino, 1974; Michał Bron, Eugeniusz Kozłowski, Maciej Techniczek: *Wojna Hiszpańska 1936-1939. Chronologia wydarzeń i Bibliografia*. Warszawa, 1964 (med kortanneks, skemaer over hæropbygning og begivenhedskronologi).

Efter de mange år med censur er det tydeligt, at spanske læsere tørster efter mere viden om 1930'erne. Dette ses også ved oversættelser af Hugh Thomas' og Gabriel Jacksons ældre oversigtsværker.

Emnet har efterhånden antaget et sådant omfang, at det også har ført til frembringelsen af et særligt leksikon, James W. Cortada: *Historical Dictionary of the Spanish Civil War, 1936-1939*. Greenwood, Westport, 1983. Foredrag fra det første internationale kolloquium i Spanien i 1979 efter Francos død giver bidrag til den metodiske diskussion ved P. Broué, R. Fraser, P. Vilar: *Metodología histórica de la guerra y revolución españolas*. Barcelona, 1980. En oversigt over kilder, arkiver, bibliografier og film ses i Juan Garía Durán: *Guerra Civil Española: Fuentes, archivos, bibliografía y filmografía*. Prólogo de Gabriel Jackson. Crítica, Barcelona, 1985. Af nyere forskningsoversigter kan henvises til W. L. Bernecker: *Spanien im Krieg (1936-39)*. Forschungslage und Desiderate, i »*Militärgeschichtliche Mitteilungen*«, Freiburg im Breisgau, no 33, 1983, s. 118-162.

Jeg vil opdele gennemgangen af monografierne således, at jeg først vil se på udlandets indflydelse, dels i forbindelse med diskussionen om årsagerne til borgerkrigen, dels under selve borgerkrigen. Dernæst vil jeg se på de indre spanske årsager til borgerkrigen, og dens virkning på udviklingen i Spanien.

Den første litteratur, der kom efter 1945, var præget af den opfattelse, at udlandets betydning for borgerkrigens udbrud og forløb var meget stor. Holdninger fra den samtidige politiske stillingtagen gik tydeligvis over i den historiske litteratur, der i en del år savnede et godt kildegrundlag. Francoregimet så overalt kommunisters og Sovjets værk. Venstrefløjsfolk, fra liberale over socialister og kommunister til anarkister, overbetonede de tyske og italienske fascisters indblanding.

I 1960'erne og 1970'erne kom derimod en række værker, der var baseret på stormagternes arkiver. Nedslående er det derimod, at Sovjets politik, herunder også dets forhold til det spanske kommunistparti, må studeres ud fra et meget utilfredsstillende kildegrundlag, idet sovjetiske arkiver her som i andre emner udmærker sig ved deres utilgængelighed. I de seneste år har spanske arkiver, f.eks. efter den spanske ambassadør i Moskva, givet interessante oplysninger om Stalins politik, og den italienske kommunistleder Palmiro Togliattis værker har ligeledes kastet noget lys over de spanske kommunisters virke.

Den Spanske Borgerkrig var ikke kun en krig mellem to ideologisk og socialt klart afgrænsede grupper, således som propagandaen gerne ville have det til at se ud. Begge parter rummede dybe, indre modsætninger, og det præger også den store erindringslitteratur. Undertiden får man det

indtryk, at krigen er fortsat i erindringerne, hvor man ikke kun polemiserer mod den fælles fjende, men også har sine opgør inden for hver lejr, Francos eller republikkens. Det ses f.eks. meget tydeligt i de helt forskellige versioner af de samme begivenheder hos kommunistiske eller anarkistiske forfattere.

Venstrefløjen i Spanien og i Europa dannede sig i samtiden hurtigt den opfattelse, at militæroprøret var et led i en international, fascistisk sammensværgelse mod demokratiet. Udbruddet af Den anden Verdenskrig gav denne forklaring et nyt element, nemlig at Den Spanske Borgerkrig var et første led i den bevidste fascistiske forberedelse til verdenskrigen. Denne konspirationsopfattelse er i de senere år blevet diskuteret indgående. Især er der foregået en intens udforskning af Tysklands politik. Denne forskning har været begunstiget af den lette adgang til tysk materiale og har været velbegrundet ud fra Tysklands skyld i udbruddet af Den anden Verdenskrig. Her som på andre punkter i studier over Hitlers udenrigspolitik volder Hitler-statens opbygning og uklare kompetencesystem visse tolkningsproblemer. Det er f.eks. karakteristisk, at det afgørende møde, hvor Hitler traf beslutningen om at gribe ind i Spanien, er meget slet belyst, nemlig kun ved senere beretninger.

Den meget produktive spanske økonom og historiker, Ángel Viñas, der fra 1982 under socialistregeringen virker som rådgiver i det spanske udenrigsministerium, har i en række bøger og artikler gjort meget for at gennemtrænge det vildnis af påstande, der florerer i historieskrivningen om dette emne. I sin bog *La Alemania nazi y el 18 de Julio. Antecedentes de la intervención alemana en la guerra civil española*. Alianza Editorial, Madrid, 1974 (samt forkortet udgave 1977) gennemgår han, i en næsten Erslevsk form og med stor detaljerighed, med megen polemik og lange citater problemet om den eventuelle konspiration mellem tyskerne, italienerne og de spanske oprørere. På basis af omfattende studier i tysk arkivmateriale argumenterer han overbevisende, omend noget omstændigt, for, at nok var der fra Weimarrepublikkens tid visse tysk-spanske kontakter, der ses genoplivet efter juli 1936, men der findes ingen beviser for et nøje samarbejde mellem de spanske oprørere og den tyske ledelse før juli 1936, tværtimod. Punkt for punkt tilbageviser han tidligere, slet funderede opfattelser herom. Tyskerne viste foråret 1936 meget lidt interesse for de indre forhold i Spanien, og alle implicerede tyske myndigheder blev overrasket over opstanden. De tyske indberetninger handlede om de spanske fascistisk manglende betydning. Spansk jernmalm udgjorde kun en ringe del af det tyske forbrug i 1935, og iøvrigt var der i 1936 ingen tegn på, at den spanske republiks eksport af jernmalm til Tyskland var truet. Viñas ser i Hitlers beslutning, der blev truffet efter en

Wagner operaaften i Bayreuth natten mellem 25. og 26. juli 1936 først og fremmest et udtryk for en ideologisk og strategisk interesse. De økonomiske og militærtekniske motiver kom senere. Hitler ville undgå en rød omringning ved et samarbejde mellem folkefrontsregeringerne i Spanien og Frankrig, hvoraf den sidstnævnte magt var i alliance med Sovjet. Hitler hjalp de spanske oprørere, hvis kup var slået fejl, således at Frankrig ikke skulle være for sikker ved sin sydgrænse. Det var Bismarcks tanke fra 1870 om en tyskfødt monark på den spanske trone i en ny variant, nu med en antibolsjevistisk ideologisk fernis.

Næsten samtidig udkom Hans-Henning Abendroth: *Hitler in der spanischen Arena. Die Deutsch-spanischen Beziehungen im Spannungsfeld der europäischen Interessenpolitik vom Ausbruch des Bürgerkrieges bis zum Ausbruch des Weltkrieges 1936*. Ferdinand Schöningh, Paderborn, 1973. Senere udgav Abendroth en interessant, men metodisk problematisk kilde: *Mittelsmann zwischen Franco und Hitler*. Johannes Bernhardt erinnerte 1936. Willy Schleuning, Marktheidenfeld, 1978. Bernhardt, der juli 1936 var en af Francos udsendinge til Hitler for at anmode om hjælp og som senere spillede en rolle i den tyske økonomiske politik i Spanien, fik Abendroth i 1976 til at nedskrive sine erindringer. Abendroth baserede yderligere sin fremstilling på Bernhardts hustrus dagbog og breve.

Abendroths bog fra 1973 handler, på trods af titlen, i høj grad også om den engelske politik. Han beskæftiger sig kort med den tyske beslutning om indgriben, men hovedparten af bogen er ellers en detaljeret skildring af den tyske politik over for Spanien under krigen. Abendroth er enig med Viñas i – de har ikke kendt hinandens værker – at det var politiske og strategiske motiver, der lå bag beslutningen. Han betoner dog noget mere den ideologiske sammenhæng, idet han, ikke særligt overbevisende, bringer det i sammenhæng med Hitlers plan om et felttog mod øst, hvortil Hitler ville have ryggen fri. Værdien i Abendroths skildring af den tyske politik ligger snarere i den detaljerede skildring af forholdene under krigen. Han betoner her den forvirring, der rådede ved den praktiske udførelse af Spanienpolitikken mellem en række parti- og statsorganer, der var involveret i den. De tyske forsøg på at presse økonomiske indrømmelser ud af en meget vrangvillig Franco skildres nøje. Striden mellem udenrigsministeriet (ambassadør E. von Stohrer) og partiet (Johannes Bernhardt) belyses skarpt. I modsætning til det tidligere vesttyske standardværk ved Manfred Merkes<sup>2</sup> mener Abendroth, at

<sup>2</sup> Manfred Merkes: *Die deutsche Politik im spanischen Bürgerkrieg, 1936-39*. L. Röhrscheid Verlag, Bonn, 2. udg. 1969 (1. udg. 1961).

Hitler traf sin beslutning ud fra en pessimistisk opfattelse af, at krigen i Spanien kunne blive langvarig og vanskelig. Ud fra tyske indberetninger fra Spanien før 25. juli 1936 skulle Hitler have været klar over, at Francos udsigter til at vinde ikke var store. Dette vanskelige spørgsmål kan dog næppe fuldt ud løses på grundlag af de kilder, som Abendroth har fremdraget.

Blandt mange interessante enkeltepisoder kan nævnes skildringen af ambassadør Faupels storhed og fald 1936-37. Hans virke var et mislykket forsøg på at blande sig i Francolejrens indre forhold til fordel for det spanske fascistparti (Falangen). Franco afviste dette, og i 1938 noterede tyske nazister sig med bekymring, at monarkisters og klerikales, dvs. de reaktionæres, indflydelse var i hastig vækst i Francolejren. Abendroth viser således klart, at Hitler ikke efter Faupel-affæren søgte at fremme nazismen i Spanien, men at hovedsigtet var at afværge, at der blev et »rødt« Spanien. Han giver mange eksempler på, hvordan Franco og hans forhandlere brugte forhalingstaktik over for tyskernes krav om hurtige og kontante økonomiske fordele (minerettigheder) som betaling for våbenhjælpen. Münchenkrisen var det afgørende vendepunkt, for selv om Franco til Hitlers irritation erklærede sin vilje til neutralitet midt under krisen, så indledte han bagefter et nøje samarbejde med Tyskland, fordi Englands og Frankrigs svaghed nu var åbenbar.

Manfred Merkes' værk er som Abendroths præget af en kildenær, omhyggeligt afvejende fremstillingsform, der ikke skjuler, hvor det tyske arkivmateriale ikke kan bære håndfaste konklusioner. Hos begge ses de tyske myndigheders skarpe kritik af Francos overforsigtige krigsførelse. Merkes betoner det tyske krigsministeriums bekymring over engagementet i Spanien, der kunne svække den tyske krigsberedthed, og han finder ikke, at de indvundne våbentekniske erfaringer var særligt værdifulde. Merkes redegør nøje for størrelsen af den tyske hjælp både i mandskab og krigsmateriel. Efter december 1936 overlod tyskerne til italienerne at yde de største bidrag, og mandskabsmæssigt var den tyske indsats begrænset. Både Merkes og Abendroth forholder sig kritiske til Johannes Bernhards fantasifulde planer og egenmægtige virke i Spanien.

En helt anden metode end i alle disse værker ses i det østtyske bidrag fra Marion Einhorn: *Die ökonomischen Hintergründe der faschistischen deutschen Intervention in Spanien, 1936-39*. Akademie Verlag, Berlin, 1962 (en omarbejdet disputats) og også i hendes senere værk.<sup>3</sup> I den

<sup>3</sup> Marion Einhorn: *Wer half Franco? Spanien in der Politik Grossbritanniens und der USA 1939-1953*. Akademie-Verlag, Berlin, 1983.

første bog, der måtte skrives uden adgang til arkiverne i Vesttyskland, fremsætter hun nogle voldsomme påstande om de tyske kapitalinteressers langsigtede planer om Spanien, som så også Hitler, i sin egenskab af agent for monopolkapitalen, udfører fra 1936, men som stammer fra begyndelsen af det 20. århundrede. Grundlaget for denne tankegang, nemlig antagelsen om det nære forhold mellem Hitlerregimet og den tyske storindustri er meget omstridt i forskningen.<sup>4</sup> I M. Einhorn's fremstilling er der et klart svælg mellem de bastante påstande ud fra et primitivt struktursyn og de faktiske beviser for rigtigheden af påstandene. For så vidt angår de spansk-tyske relationer i 1920'erne nævner Einhorn mange af de forhold, som Viñas i sin langt senere bog kommer ind på, men de drager hver sine konklusioner. Einhorn underbetoner den faktiske uenighed i den tyske ledelse i nazitiden, idet hun kalder meningsnuancerne for taktiske.

Den generelle forklaring om, at den tyske indgriben skyldtes økonomiske hensyn, deles af flere, og det er der gode grunde til. Det viste sig jo senere, at tyskerne benyttede interventionen til at få økonomiske fordele og vigtige råstoffer til oprustningen, der med 4-årsplanen fra august 1936 skulle intensiveres. Den vesttyske historiker Wolfgang Schieder forsøger sig med en midterposition i de verserende tolkninger. Ligesom senere Viñas betoner han, at det er frugtbart at antage, at de tyske motiver skiftede under borgerkrigen, dvs. at økonomiske og våbentekniske motiver, der måske ikke forelå ved krigens start, senere blev vigtige. Prestigehensyn kom også til, alt efter som krigen trak i langdrag. Schieder finder ikke, at tyskerne har noget ansvar for det spanske militæroprør. Han giver H. Göring en fremtrædende plads i den tyske Spanienpolitik. Göring skulle være drivende i interventionen, fordi han via den kunne sikre råstoffer til den 4-årsplan, som han snart blev sat til at lede opbygningen af. Det kan dog i høj grad diskuteres, også ud fra modsætninger i Schieders egen tekst, om Göring handlede særligt uafhængigt af Hitlers angivne retningslinjer.<sup>5</sup>

En enkelt begivenhed under den tyske intervention tiltrak sig allerede i samtiden stor medieopmærksomhed og har siden fremkaldt en stor, ofte

<sup>4</sup> Det vægtigste indlæg mod teser à la Einhorn's er Henry Ashby Turner: *German Big Business and the Rise of Hitler*. Oxford University Press, 1985. Se også J. R. Gillingham: *Industry and Politics in the Third Reich*. Ruhr Coal, Hitler and Europe. Methuen, London, 1985.

<sup>5</sup> Wolfgang Schieder, Christof Dipper (Hrg.): *Der Spanische Bürgerkrieg in der internationalen Politik (1936-1939)*. Nymphenburger Verlagshandlung, München, 1976, s. 162-190, samt W. Schieders indledning, s. 7-49.

meget polemisk litteratur. Det er ødelæggelsen af den baskiske by Guernica ved luftbombardement 26. april 1937. Den tyske luftenhed, Legion Condor, udførte hovedparten heraf og dens virke under krigen har fået en monografi, der nøgternt, men ikke særligt diskuterende fremstiller dens aktiviteter.<sup>6</sup> Af litteraturen om Guernica skal fremhæves tre bidrag. Klaus A. Maier: *Guernica, 26. april 1937. Die deutsche Intervention in Spanien und der »Fall Guernica«*. Verlag Rombach, Freiburg, 1975, gennemgår historieskrivningens antagelser om årsager og forløb og tager selv stilling hertil. Næsten halvdelen af bogen er et kildetillæg, bl.a. med uddrag af oberstløjtnant v. Richthofens dagbog. Han var ledende officer i Legion Condor. Maier har studeret en række af de tyske arkiver, men beklager, at en del af akterne efter Legion Condor blev ødelagt ved allierede luftangreb i 1945. Han fik ikke adgang til de spanske arkiver, men bruger spanske historikers henvisninger hertil, idet kopier af nogle akter fra Legion Condor findes dér. Maier påviser klart, at det, modsat Francos påstande om anarkisters ildspåsættelse, *var* tyske og italienske fly, der bombede Guernica. Han opregner imidlertid også de mange usikre forhold, der stadig gør sig gældende. Han ser, at der *var* militære mål i området (en bro, en rustningsfabrik i en forstad, en vigtig flugtvej for den republikanske hær i retræte), men fremhæver det særlige i, at netop disse mål ikke blev ramt. Uklart er det også, om bombardementet fandt sted efter Francos ordre eller efter ren tysk befaling? Selv antager Maier, at kontakten mellem den tyske daglige ledelse i Spanien og det spanske hovedkvarter var så tæt, at Franco må have kendt de tyske hensigter.

Denne sidste tanke er den røde tråd i en artikel af Á. Viñas.<sup>7</sup> Han er ikke i tvivl om Francos medviden og andel i ansvaret for bombardementet, for det passede fint ind i general Molas bevidste ødelæggelsesstrategi under kampene i det nordlige Spanien, og det nøje tysk-spanske samarbejde dér i ugerne før 26. april 1937. Viñas er mere kritisk over for von Richthofens dagbog end Maier, for han finder, at den lader meget uomtalt. Han er enig med H. Southworth, hvis værk straks skal omtales, i, at de tyske myndigheder i Berlin ikke vidste noget om sagen, og at de anså den internationale blæst om begivenheden for højst uvelkommen. De tyske officerer i Spanien søgte endog at vildlede Berlin og at tilsløre aktionen. Viñas' klare standpunkter hviler dog primært på indirekte

<sup>6</sup> Raymond L. Proctor: *Hitler's Luftwaffe in the Spanish Civil War. Contributions in Military History*. Westport, 1983.

<sup>7</sup> Ángel Viñas: *Guerra, Dinero, Dictadura. Ayuda fascista y autarquía en la España de Franco*. Crítica, Barcelona, 1984. Bogen rummer en samling af hans artikler, her fra 1978 og 1979, s. 98-140: *La Responsabilidad de la Destrucción de Guernica*.

slutninger, og han er selv opmærksom på kildeproblemerne. Han kender ikke Legion Condors interne kommunikationer og heller ikke dem mellem general Mola og Francos hovedkvarter i Salamanca. Maier taler ikke om en bevidst terrorhensigt mod civilbefolkningen, således som det ligger i hele Viñas' fremstillingsmåde.

Guernica er imidlertid også kendt af andre grunde, nemlig fordi datidens medier, dvs. pressen, i den grad satte bombardementet i centrum af debatten for og imod parterne i Spanien. Picassos maleri har siden bidraget til at holde begivenheden levende i brede kredse. En overordentlig detaljeret undersøgelse af pressens og myndighedernes behandling af sagen foreligger i det uovertrufne studie ved Herbert R. Southworth: *Guernica! Guernica! A Study of Journalism, Diplomacy, Propaganda, and History*. University of California Press, 1977. Med lange citater fra samtidens aviser og udførlig omtale af de mange versioner om begivenheden, også i den senere historieskrivning, giver Southworth et afslørende indblik i den datidige medieverdens funktionsmåde. Hverken journalister, redaktører, politikere eller telegrambureauledere skånes. Særlig ondsksfuldt er opgøret med Francotidens historieskrivning med dens vedholdende, men usammenhængende bortforklaringer af de faktiske sammenhænge. Det franske telegrambureau, Havas' mediemanipulation blotlægges uden nåde. Southworth konstaterer, at den engelske og amerikanske konservative presse dækkede Guernica-sagen korrekt, medens debatten i Frankrig mest foregik ud fra den engelske, men i Havas' forvanskede resumeer. Han har haft adgang både til det engelske udenrigsministeriums akter og til et arkiv efter Havasbureauet. Det bemærkes, at Southworth selv har journalisterfaring, og at hans prorepublikanske syn aldrig er vaklende. Selv Southworth vedgår dog, at han endnu ikke kender den fulde sandhed om hensigten med angrebet, selv om han hælder til den antagelse, at det var et bevidst terrorangreb for at svække moralen, og ikke en fejltagelse på grund af dårligt vejr.

Forskningen kastede sig først over studier af den tyske intervention, der var afgørende for, at Franco overhovedet kunne fortsætte kampen, idet hans elitetropper fra spansk Marokko ikke kunne være kommet til Spanien uden hjælp fra tyske fly. Fra 1975 er der imidlertid også kommet en række studier om den italienske indgriben. Dette har vist sig meget vigtigt, da den italienske indsats på mange måder var større og mere aktiv end den tyske. Samtidens aviser var iøvrigt også mere urolige over Italiens end over Tysklands politik. Bedre adgang til relevante italienske arkiver har givet sat gang i denne forskning og er i hvert fald basis for den. En forskningsoversigt, der iøvrigt er kritisk over for de værker, der

skal omtales her, ses ved Marco Palla: *L'Impérialisme Fasciste*, i »Revue d'Histoire de la 2<sup>ième</sup> Guerre Mondiale«, 1985, Juli, no 139, s. 25-46.<sup>8</sup>

Den første monografi kom ved amerikaneren John F. Coverdale: *Italian Intervention in the Spanish Civil War*. Princeton University Press, 1975.<sup>9</sup> Holdbarheden i Coverdales hovedopfattelse bestyrkes af senere italiensk forskning.<sup>10</sup> Coverdale ser Mussolinis udenrigspolitik i lyset af traditionel italiensk udenrigspolitik og går i sin skildring af de spansk-italienske relationer tilbage til 1922. Han finder både kontinuitet og brud i Mussolinis udenrigspolitik. I indhold ser han mest kontinuitet, idet Mussolini primært handlede ud fra et magtpolitisk motiveret forhold: det gjaldt om at hævde sig i Middelhavet og i denne sammenhæng kunne Spanien bruges til at holde fransk indflydelse nede. Det antifranske sigte i Mussolinis Spanienpolitik fra 1920'erne og frem, betones stærkt af Coverdale. Et brud ser han mest i de anvendte metoder. I den anden hoveddiskussion om karakteren af italiensk udenrigspolitik tager Coverdale stilling for, at der fandtes en »plan« bag Mussolinis handlinger, om end de vage visioner rummede store muligheder for smidighed. Han mener ikke, at udenrigspolitikken var dirigeret af indenrigspolitiske hensyn, men giver en række eksempler på det modsatte. Generelt fremhæver han, at politiske og strategiske overvejelser dominerede over de ideologiske og især over økonomiske hensyn.

Ved en omhyggelig undersøgelse af kontakterne mellem de italienske myndigheder og de kommende spanske oprørere før juli 1936 kan Coverdale ganske afvise opfattelsen af en sammensværgelse. Det ses tydeligt, at italienerne 18. juli 1936 var overraskede over kuppet, hvorfor den første reaktion på henvendelser fra de spanske oprørere også blev en afvisning – ligesom det tyske udenrigsministeriums. Såvel ved analysen af denne første, afgørende beslutning som af en række af de senere under borgerkrigen ses tydelige mangler i det italienske kildemateriale, når det gælder om at belyse inderkredsens motiver. Det skyldes bl.a., at de

<sup>8</sup> På dansk ses en forskningsoversigt i Thorsten Borring Olesen, Nils Arne Sørensen og Uffe Østergård: *Fascismen i Italien. Brud og kontinuitet i Italiens historie efter 1800*. »Den Jyske Historiker«, nr. 27-28. Århus, 1983. Selve bogen beskæftiger sig kun kort med den italienske indgriben i Den Spanske Borgerkrig, se s. 255-257.

<sup>9</sup> Italiensk udgave, oversættelse ved Livia de Felice, hustru til den berømte Mussoliniforsker Renzo de Felice, der har skrevet forordet i John Coverdale: *I Fascisti Italiani alli Guerra da Spagna*. Editori Laterza. Roma-Bari, 1977. For specialister kan denne udgave anbefales, da Coverdale efter den amerikanske udgave fik adgang til mere italiensk materiale, men hovedsynet er det samme. De militære italienske arkiver har han dog stadig ikke adgang til. Og spanske arkiver er kun brugt i ringe omfang.

<sup>10</sup> Se Renzo de Felices Mussolinistudier, samt f.eks. Rosaria Quartararo: *Roma tra Londra e Berlino. La politica estera fascista dal 1930 al 1940*. Bonacci Editore Roma, 1980. Se her s. 737, note 132.

vigtigste beslutninger blev taget meget hurtigt, og at ordrene blev givet mundtligt og uformelt. Coverdale ser hovedmotivet til italiensk indgriben i en afværgeaktion mod øget fransk magtposition i Middelhavet via for stærke folkefrontregeringer. Det typiske for den italienske indsats var Mussolinis vedholdende og usvækkede kampvilje, og her tillægger forfatteren Mussolinis prestigebehov stor betydning. Derimod finder han ikke ønsket om at udbrede fascismen til Spanien central for den italienske politik. Kun i en kort fase sås forsøg på indblanding i Francogruppens interne forhold. Coverdale finder ikke tegn på italienske ønsker om økonomiske eller territoriale fordele på spansk bekostning. Den italienske besættelse under krigen af Balearerne (Mallorca) fik da heller ingen varige følger, og økonomisk fik Mussolini intet udbytte af krigen. Italienerne kendte, ligesom tyskerne, udmærket det spanske fascistpartis svaghed.

Senere detaljundersøgelser har underbygget Coverdales hovedsyn, men ført til flere nuanceringer. En artikel ved Massimo Mazzetti<sup>11</sup> dokumenterer udførligt den italienske skepsis over for spanske oprøreres kontaktforsøg før juli 1936. Det samme fremgår af en veldokumenteret artikel af Ismael Saz-Campos, der er en omformet licentiatafhandling. I modsætning til Coverdale anfører han, at italienerne blev holdt underrettet om oprørsforberedelserne, men at de konstant afviste at støtte dem. Han finder dette forståeligt, for Mussolini var bange for de internationale reaktioner; han havde et godt forhold til den siddende spanske regering foråret 1936, og den spansk-italienske samhandel var i vækst i dette tidsrum. Endvidere fandt Mussolini ikke, at et oprør havde større udsigt til succes. På grundlag af nyt materiale kan Ismael Saz argumentere for, at den italienske beslutning ikke blev taget 25. juli, dvs. samtidig med den tyske, men først den 28. juli 1936.<sup>12</sup>

I samarbejde med Javier Tusell udgav Ismael Saz telegrammer fra den italienske militærmission i Spanien mellem 15. december 1936 og 31. marts 1937, og forsynede denne italienske tekstudgave med en indledning på spansk, der betoner omfanget af den italienske hjælp. Telegrammerne viser mest om italienernes overvejelser, men rummer dog også referater af samtaler med Franco og andre ledende spaniere. De hyppige gnidninger mellem Franco og italienerne ses klart heraf. En række detaljer belyses nu

<sup>11</sup> Massimo Mazzetti: I Contatti del governo italiano con i cospiratori militari spagnoli prima del Luglio 1936, i »Storia Contemporanea«, Ottobre 1979, numere 4-5, s. 1181-1194, med offentliggørelse af italienske dokumenter fra 1934 og 1936.

<sup>12</sup> Ismael Saz-Campos: De la conspiración a la intervención. Mussolini y el alzamiento Nacional, i »Cuadernos de Trabajos de la Escuela Española de Historia y Arqueología en Roma«, 15. Roma, 1981, s. 321-358.

bedre. Således Francos store ansvar for det italienske nederlag ved Guedalajara marts 1937. Telegrammerne viser også, at Franco slet ikke havde bedt om italienske *soldater*, der begyndte at ankomme fra december 1936; at de italienske »frivillige« ikke var frivillige; og at hverken officerer eller menige egentlig vidste, at de skulle til Spanien.<sup>13</sup>

Den italienske presses reaktioner på interventionen ses i en artikel af Alberto Aquarone. I de første uger var den nølende og ret objektiv, men i løbet af august 1936 begyndte en klar stillingtagen for Franco. Vatikanets presse startede straks med korstogstonen og slog på faren for kommunisme. Snart blev svulst og overdrivelser, især om Sovjets og kommunisternes rolle, dagligkost i fascistpressen, f.eks. i Luigi Barzini's artikler. Fascistpressens skildring af de indre forhold i Francos Spanien rummede dog også nuancer, idet venstrefascisterne brugte reportagerne til et forsøg på at presse Mussolini til reformer i Italien, dvs. en tilsløret kritik af Mussoliniregimets voksende forstening.<sup>14</sup>

Den Spanske Borgerkrig omtales naturligvis i det bind af den store og omdiskuterede Mussolini biografi, der dækker denne periode, ved Renzo de Felice: *Mussolini il duce. Lo Stato totalitario 1936-1940*. Einaudi, Torino, 1981. De Felice forlader sig i hovedsagen på Coverdales skildring, men giver især nye og interessante indblik i de italienske overvejelser om forholdet til England ud fra Spaniensagen. Af vigtige nye kilder bruger han især arkivet efter den italienske ambassadør i London Dino Grandi samt arkivet efter den ansvarlige officer i Spanien, general Emilio Faldella. Mussolini fremtræder i denne fase som en usikker statsleder, der i voksende grad mistede sansen for realiteterne og som lod sig lede af sit temperament og prestigesyge. Udenrigsministeren og svigersønnen Ciano var ingen bremse på Mussolini, men forværrede tværtimod de uheldige træk hos denne ved selv at gå ind for en eventyragtig udenrigspolitik. Er Ciano skurken i denne fremstilling, så bliver Grandi en slags helt ved sine forsøg på at få en italiensk-engelsk forståelse, omend hans metoder må siges at have været ret usædvanlige, herunder opdigtning af ikke-eksisterende budskaber mellem Mussolini og Neville Chamberlain for at berolige dem begge! De italienske ledere forsøgte således ikke kun at bluffe omverdenen, men også hinanden. Bogen rummer lange citater fra Grandis dagbog og samtidige breve. Med et citat fra general Faldella

<sup>13</sup> Ismael Saz y Javier Tusell: *Fascistas en España. La intervención italiana en la Guerra Civil a través de los telegramas de la «Missione Militare Italiana in Spagna» 15 Diciembre 1936 – 31 Marzo 1937*. Consejo Superior de Investigaciones Científicas Escuela Española de Historia y Arqueología en Roma, 1981.

<sup>14</sup> W. Schieder, Christof Dipper, op.cit., 1976, s. 191-221, Alberto Aquarone: *Der spanische Bürgerkrieg und die öffentliche Meinung in Italien*.

kalder de Felice sit afsnit om Italien og Den Spanske Borgerkrig for »Den fascistiske politik i det spanske kviksand«. Han har en tendens til at skildre det italienske engagement, som noget skæbnebestemt, som Italien ikke kunne komme ud af, da man en gang havde engageret sig. I betragtning af de mange engelske tilbud om en ordning virker dette ikke overbevisende. Det italienske materiale bekræfter iøvrigt Merkes' og Gerhard L. Weinbergs synspunkt, at tyskerne fra december 1936 blev mere tilbageholdende og overlod den forøgede indsats til Italien.<sup>15</sup>

Kritikken fandt det i sin tid at være en mangel hos Coverdale, at han ikke omtalte Vatikanets holdning til Den Spanske Borgerkrig. Dette savn i forskningen er for længst blevet afhjulpet. Vatikanets arkiver er ikke tilgængelige efter 1903, men dets holdning kan belyses via spanske kirkelige arkiver, således som det ses hos Antonio Marquina Barrio: *La Diplomacia Vaticana y la España de Franco (1936-1945)*. Consejo Superior de Investigaciones Científica, Madrid, 1983. På basis af omfattende arkivstudier i de spanske, franske og engelske udenrigsministerier samt i gejstlige arkiver, især efter kardinal Gomá, der var pavens talsmand i Spanien, giver han et klart billede af Vatikanets holdning. Halvdelen af bogen er et tillæg med dokumenter fra disse arkiver. Det vrirler med spanske samtalerreferater efter møder med statssekretær Pacelli, den senere pave Pius XII, samt med paven selv. Det fremgår tydeligt, at nok var Vatikanet klart imod den sociale revolution i Spanien, der fandt sted efter Francos oprør, og som Vatikanet mente førte til kommunisme, men det gennemgående tema i de mange samtaler med repræsentanter for Franco eller for den spanske kirke var Vatikanets dybe bekymring over udsigten til, at den tyske hjælp til Franco skulle føre til et nazistisk styre i Spanien. Gang på gang advarede både Pacelli og Pius XI imod en sådan udvikling, idet de anså den ukristne nazisme for at være en dødelig fare for det katolske Spanien, som Vatikanet ønskede sig. Marquina beskriver også udførligt, hvorfor Vatikanet nølede så længe med at anerkende Franco på grund af den gamle konflikt om statens og kirkens rettigheder ved bispeudnævnelser. Der var også strid om Francos behandling af de baskiske, katolske præster. Det vakte misstemning i Vatikanet, at pavens kritik af nazismen (»Mit Brennender Sorge«) i marts 1937 ikke blev omtalt i Francopressen. Til gengæld vakte det misstemning hos Franco, at Vatikanet blev en slags central for allehånde mæglingsbestræbelser for at få afsluttet krigen, og at Vatikanet opret-

<sup>15</sup> Gerhard L. Weinberg: *The Foreign Policy of Hitler's Germany. Diplomatic Revolution in Europe, 1933-36*. Chicago, 1970; og fortsættelsen, *the Foreign Policy of Hitler's Germany. Starting World War II, 1937-39*. Chicago University Press, 1980.

holdt kontakten med republikkens repræsentanter. Endnu et bidrag foreligger ved Peter C. Kent, der sært nok ikke henviser til Marquinas banebrydende arbejde, men som bruger engelske og italienske kilder.<sup>16</sup> Hans artikel bestyrker Marquinas hovedtese og viser Vatikanets nølen over for Franco. Vatikanet søgte 1936-37 en tilnærmelse til demokratierne imod Tysklands og Italiens magttilvækst.

Historikerne har således i mange år beskæftiget sig intenst med Tysklands og Italiens indgriben i krigen. Udforskningen af de øvrige stormagters forhold har også gjort fremskridt, men har desværre når det gælder Frankrig og Sovjet været stærkt hæmmet af manglende adgang til relevante arkiver. Derimod foreligger grundige og veldokumenterede undersøgelser om Englands og USAs politik. Jeg vil ikke omtale bidragene om de mindre stater, men blot henviser til nyere værker om Portugal og Mexico, der hjalp henholdsvis Franco og republikken.<sup>17</sup>

Der findes endnu ikke nogen dækkende eller tilfredsstillende monografi om Frankrigs forhold til Den Spanske Borgerkrig. Det er meget beklageligt, da Frankrig med sin geografiske nærhed og sit ideologiske fællesskab med den spanske republiks regering spillede en meget central rolle. Diskussionen om den franske politik har taget to hovedretninger. Den har, især i artikelform, beskæftiget sig med ét delemne, nemlig oprindelsen til den franske beslutning i august 1936 om at indlede en ikke-interventionspolitik. Endvidere er der foretaget en række dybtgående studier over den franske opinions holdning til begivenhederne i Spanien. Derimod savnes undersøgelser om de franske regerings politik under hele borgerkrigen. Forklaringen skal givet findes i det forhold, at de franske ministerielle arkiver kun i meget ringe omfang har været tilgængelige for forskningen før 1970'erne, samt at det franske arkivvæsen ikke er berømt for sin imødekommenhed. Omfattende ødelæggelser af udenrigsministeriets arkivalia under Anden Verdenskrig skaber også store huller, og forretningsgangen i det franske udenrigsministerium (Quai d'Orsay) var endnu i denne periode forældet og usystematisk, så den kun i ringe grad tillader indblik i de daglige overvejelser.<sup>18</sup> Erindringer med polemisk sigte og ofte modsat tendens ses derfor stadig hyppigt at være

<sup>16</sup> Peter C. Kent: *The Vatican and the Spanish Civil War*, i »European History Quarterly«, Vol. 16, 1986, no 4, s. 441-461.

<sup>17</sup> Yva Delgado: *Portugal e a guerra civil de Espanha*. Publicações Europa-America. Lisboa, 1980; samt T. G. Powel: *Mexico and the Spanish Civil War*. University of New Mexico Press, Albuquerque, 1981.

<sup>18</sup> Maurice Vaïsse: *L'Adaption du Quai d'Orsay aux nouvelles conditions diplomatiques, 1919-39*, i »Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine«, Janvier-Mars 1985, s. 145-162.

historikernes hovedkilde. Tit bruges derfor udsagn fra de bugnende engelske udenrigsministerielle arkiver om den franske politik, og det er ingen fordel for de franske synspunkter. Iøvrigt er det selvfølgelig metodisk betænkeligt.<sup>19</sup>

En række artikler og dele af bøger om andre emner har i detaljer diskuteret, hvorfor folkefrontregeringen under Léon Blum i juli og august 1936 først viste villighed til at imødekomme den spanske, lovlige regerings normale anmodning om køb af våben, men så kort efter slog om, og officielt var den stat, der foreslog en ikke-interventionspolitik, der formelt blev fulgt krigen igennem. Debatten og argumenterne går tilbage til samtidens politiske diskussion, hvor venstrefløjens i Europa skarpt kritiserede Blum for at have svigtet. Der opstod derfor den forestilling, at Blum veg for et pres fra den konservative engelske regering. På grundlag af den debat, der foreligger nu, forekommer det mest rimeligt at antage, at Blum skiftede holdning ikke på grund af et direkte engelsk pres, men dog med fuld viden om, at England med uvilje ville se på fransk våbenhjælp til den spanske republikanske regering. Udslagsgivende var dog nok, at det franske højre næppe ville have tolereret fransk partitagen til opgøret i Spanien. Frygten for en borgerkrig eller i bedste fald for dyb politisk splittelse bevægede givet Blum til det skridt, der bedst kunne accepteres af alle parter, nemlig ikke at gøre noget.<sup>20</sup>

Ideologiske, militære, politiske og økonomiske fællesinteresser med det republikanske Spanien skulle ellers alle føre til en fransk interesse i at afværge en sejr for de militære oprørere. Gåderne i fransk udenrigspolitik øges, hvis Adamthwaite har ret i sin hovedtese, nemlig at Frankrig fra 1936 forsømte sine gamle allierede i Østeuropa, der kunne presse Tyskland østfra, og fra da af anså sydfronten (Italien, Middelhavet) for vigtigere. En monografi om udenrigsminister Yvon Delbos (juni 1936-marts 1938), John E. Dreifort: *Yvon Delbos at the Quai d'Orsay. French Foreign Policy during the Popular Front 1936-38*. The University Press of

<sup>19</sup> Se f.eks. den udførlige omtale af de franske kildeforhold for fransk udenrigspolitik i 1930'erne i Anthony Adamthwaite: *France and the Coming of the Second World War 1936-39*. Frank Cass, London, 1977, især s. 397 ff.

<sup>20</sup> Ud fra studier i det engelske udenrigsministerium argumenterer David Carlton for, at der slet ikke forelå noget engelsk pres, dvs. at hele ansvaret må lægges hos Blum. Hans tolkning er dog noget ensidig og ikke overbevisende, se: Eden, Blum and the Origins of Non-Intervention, i »*Journal of Contemporary History*«, 1971, samt genoptrykt i W. Schieder & C. Dipper, 1976, s. 290-320. Et andet syn ses hos Abendroth, op. cit., hos Jill Edwards (se senere), og Geoffrey Warner: *France and Non-Intervention in Spain, July-August 1936*, i W. Schieder & C. Dipper, 1976, s. 306-26. Se også René Girault: *Les Relations Internationales et l'Exercice du Pouvoir pendant le front Populaire, Juin 1936 - Juin 1937*, »*Cahiers Léon Blum*«, 1977, s. 20-46.

Kansas, 1973, giver den forklaring, at Delbos generelt nøje passede på, at fransk udenrigspolitik blev ført i nært samarbejde med England. Denne store fejlelighed sås også i Spanienkonflikten. Delbos bremsede således de ministre i Blums regering, der i praksis ville lade hånt om ikke-interventionspolitikken og se igennem fingre med franske våbenforsendelser over Pyrenæerne.

På grund af arkivsituationen har forskerne kastet sig over studier af den franske offentlige mening og Spanien, både lige før og især under borgerkrigen.<sup>21</sup> En gennemgribende undersøgelse over den franske opinion således som den afspejles i aviser, brochurer og bøger ses hos amerikaneren D. W. Pike: *Les français et la guerre d'Espagne, 1936-39*. Paris, 1975, der er en udvidelse af hans engelske bog fra 1968. På et omfattende materiale påviser han, at nok var der en polarisering mellem højre og venstre, men der sås også nuanceringer. Det hele var ikke bare fortællelser og fordrejninger. Han påviser f.eks., hvordan visse katolske aviser enten fra starten eller efter Guernica eller efter katolikken G. Bernanos' skildringer i 1938 af Francos undertrykkelse på Mallorca skifter holdning og er kritiske over for Francos misbrug af sloganet om et helligt korstog. Dele af den franske højrepresse var også til tider urolige ved udsigten til virkningen af en Francosejr på det fransk-tyske forhold. Pike har mange iagttagelser over den franske presses måde at fungere på. Han bruger også præfektindberetninger til at belyse regeringens forhold til de illegale våbenforsendelser til den spanske republik. Desværre er hans fremstilling noget rodet og usystematisk, og han forsøger sjældent at sammenligne avisernes holdninger, udtrykt i lederne, med de faktiske forhold i Spanien.

Dette metodiske problem er den spanske historiker, José María Borrás Llop, sig derimod tydeligt bevidst i *Francia ante la Guerra Civil Española: Burguesía, interés nacional e interés de clase*. Centro de Investigaciones Sociológicas, Madrid, 1981. Værket er oprindeligt en doktordisputats, og dens emne er meget snævrere end titlen lader formode, nemlig en detaljeret undersøgelse af den franske erhvervspresse og økonomiske presses holdninger til den spanske republik og Franco kort før oprøret og under hele borgerkrigen. Gennemgangen er både kronologisk og tematisk, og Llop har modsat Pike, der slet ikke behandlede denne del af den franske opinion, ofte realkommentarer til avisernes holdningsprægede syn, der hyppigt intet havde at gøre med de faktiske

<sup>21</sup> Om tiden før militæroprøret handler en artikel af Victor Morales Lezcano: *La Opinión pública en Francia y el Frente Popular en España*. (16 Febrero – 18 de Julio 1936), s. 383-428, i samleværket: *Opinion Publique et Politique Extérieure. 1915-1940*. École Française de Rome, 1984. Denne bog belyser opinionens rolle i mange europæiske lande.

forhold i Spanien. Det er hovedtesen, at det franske erhvervsliv og den franske finansverden, således som den udtrykte sig i sin presse, så den spanske konflikt i klar relation til den lignende sociale strid i Frankrig. Dette hensyn dominerede ofte over udenrigspolitiske og statspolitiske betænkeligheder ved øget tysk indflydelse i Spanien efter en Francosejr. De klart negative skildringer af republikken blev dog sjældent opvejet af egentlig positive skildringer af Francogruppen. De franske kapitalinteresser i Spanien, der efter forfatterens beregninger var meget mindre end ofte antaget, var ikke afgørende i denne sammenhæng. Den sociale uro i Frankrig foråret 1936 førte det franske erhvervsliv til instinktivt at tage parti for de spanske kontrarevolutionære (Franco). Llop er iøvrigt også meget opmærksom på det, der ikke står i erhvervspressen, f.eks. den udbredte fortællelse af den tyske intervention. Han har også en redegørelse for franske handelskamres syn på konflikten. Ved brug af det spanske udenrigsministeriums arkiv gives der interessante indblik i den franske regerings kontaktforsøg og forhandlinger med Franco 1938-39. Der er også afsnit om de franske myndigheders og den franske befolknings afvisende holdning til de spanske flygtninge som et led i en generel afværgelse imod at få flere indvandrere i Frankrig i 1930'erne. Erhvervspressen var især urolig over den eventuelle revolutionære smitte, som de mange ventreeorienterede flygtninge kunne bringe med sig.

Udforskningen af den engelske holdning til Den Spanske Borgerkrig har en lang tradition. Det skyldes givet flere forhold. England indtog i mellemkrigstiden en nøglerolle i de internationale relationer. Fra 1968 indførte staten en 30 års regel, således at det hurtigt blev muligt at studere 1930'ernes udenrigspolitik på et godt kildegrundlag. Det engelsk udenrigsministeriums omhyggelige bureaukratiske system, med udførlige referater af embedsmændenes interne overvejelser og råd til ministrene, er tillige en godbid for historikerne. På den anden side må disse også være opmærksomme på, at netop i Neville Chamberlains periode, 1937-40, betød de udenrigsministerielle råd stadig mindre. Kabinetsreferater, dagbøger og privatarkiver findes i rigeligt mål.

Den engelske konservative regering gik helhjertet ind for ikke-interventionspolitikken, og Ikke-Interventions Komiteen (forkortet NIC) fik sæde i London. Til gengæld gjorde regeringen ikke meget for at sikre en effektiv udførelse heraf i praksis. Nogle har ment, at den konservative regering havde sympati for Francogruppen, og derfor reelt forhindrede, at den lovlige republikanske regering kunne købe våben, som det ellers var normal international skik. Andre har ment, at den engelske regering også var præget af hensyn til engelske kapitalinteresser i Spanien. Disse foretrak ro og orden under Franco frem for kaos og strejker under

anarkister og kommunister, der også truede den private ejendomsret. Der er ikke uenighed om, at den engelske regering ville lokalisere konflikten ved ikke-interventionspolitikken. Nogle anfører, at dette var en kortsigtet politik, for konflikten blev kun udsat. Dette synspunkt ser væk fra, at en engelsk politiker, der havde valgt det fjerne Spanien som udgangspunkt for en konflikt med Tyskland, ikke ville have holdt sig længe ved magten i et England, hvor pacifismen var stærk og forståelsen for kontinentets problemer ringe. Selv ikke Labouroppositionen ønskede væbnet engelsk indgriben. De sidste 15 års intense udforskning peger mere på, at den engelske regering lod sig lede af storpolitiske hensyn i højere grad end af hensyn til specifikke forhold i Spanien.

Med Douglas Little: *Malevolent Neutrality. The United States, Great Britain and the Origins of the Spanish Civil War*. Cornell University Press, Ithaca and London, 1985, forelægger for første gang en meget grundig gennemgang, ud fra et stort og nyt materiale, af den engelske og amerikanske regerings og især deres diplomaters holdning til Spanien før borgerkrigens udbrud. Det er Littles hovedopfattelse, at den »ondsindede neutralitet«, et citat af en labourpolitiker august 1936, havde sin rod i politikken før militæroprøret. Hans resultat af et nøje studium af de politiske og handelsmæssige relationer mellem USA, England og Spanien før 1936 er, at hverken den amerikanske eller den engelske regering var sympatisk indstillede over for den spanske republik, 1931-36. Den faktiske uvilje, der tog form af en i praksis partisk neutralitetspolitik, efter juli 1936 var derfor meget forståelig. Det er hans hovedsyn, at England og USA førte deres politik over for Spanien ikke ud fra storpolitiske motiver, dvs. angsten for en storkrig, men ud fra angsten for et venstrestyre i Spanien, der ville skade deres konkrete, især handelsmæssige interesser. Det spanske eksempel kunne også brede sig, f.eks. til Frankrig. Dette synspunkt betoner således de økonomiske og indenrigspolitiske, klasseprægede hensyn hos England og USA. Dette begrundes ud fra et omfattende diplomatisk materiale, som dog rejser visse problemer, der gør hovedsynspunktet diskutabelt. Littles vigtigste kilder er indberetninger fra diplomater og konsuler i Spanien samt henvendelser til udenrigsministerierne fra engelske og amerikanske firmaer i Spanien. Sjældent omtales de almene internationale forhold eller det politiske topniveau, hvor afgørelserne blev truffet. Det kan ikke undre, at netop dette materiale må føre forfatteren til de konklusioner, som han når, for i sagens natur er alle disse grupper meget optaget af de specielt spanske problemer, herunder også af kapitalinteressers klager og uro. I betragtning af disse gruppers sociale herkomst kan man heller ikke forbløffes over, at de ikke brød sig om det ekstreme spanske venstre. Little kan

imidlertid ikke påvise, at hovedindholdet i alle disse indberetninger svarede til de engelske og amerikanske toppolitikeres syn, endsige prægede deres holdninger *efter* juli 1936, hvor situationen var en helt anden. Problemet for Little er nemlig også, at hverken USA eller England før juli 1936 interesserede sig synderligt for Spanien. Iøvrigt ser han helt væk fra det forhold, at den sociale uro og omvæltning i 1936 gav diplomaterne og forretningsfolkene god grund til at være bekymrede over udviklingen i Spanien.

De nyeste fremstillinger giver da heller ikke Little ret i sine antagelser om den engelske politik efter juli 1936. Såvel Hans-Henning Abendroths tidligere omtalte værk, der benytter engelsk arkivmateriale, som monografien ved Jill Edwards: *The British Government and the Spanish Civil War, 1936-1939*. Macmillan, London, 1979 (forord af Hugh Thomas; baseret på en disputats), med samme kildemateriale, giver et helt andet billede af den engelske politik under borgerkrigen. I lighed med megen engelsk forskning, der ikke beskæftiger sig med ikke oversat tysk litteratur, viser Jill Edwards intet kendskab til Abendroths fremstilling. Begge bøger er et stort fremskridt i forhold til det ældre værk W. Laird Kleins-Ahlbrandt: *The Policy of Simmering. A study of British Policy during the Spanish Civil War, 1936-39*. Stanford University, Martinus Nijhoff, the Hague, 1962. Til belysning af de engelske kapitalinteressers vægt i beslutningsprocessen kan endvidere inddrages monografien over det største engelskejede minefirma i Spanien, Rio Tinto, ved Charles E. Harvey: *The Rio Tinto Company. An economic history of a leading international mining concern, 1873-1954*. Alison Hodge, 1981. Harvey havde adgang til firmaets arkiv, til FOs arkiv og har også brugt litteratur på spansk.

Abendroth og Jill Edwards er, uafhængigt af hinanden, enige om visse hovedspørgsmål. De viser ud fra Cabinet og Foreign Office materialet, at Englands hovedinteresse var at sikre eksistensen af et liberalt og svagt og ikke fjendtligt Spanien. Det ville nemlig bedst sikre såvel engelske strategiske interesser i Middelhavet som de engelske kapitalinteresser, der især angik miner (jern, kobber) og transportvæsen. Det kunne også sikre en neutral spansk holdning ved en storkrig og føre til en moderat, reformvenlig udvikling i Spanien. Den engelske regering så dog hurtigt, at efter Francos mislykkede oprør og den deraf flydende sociale revolution var det liberale alternativ uden større realitet. Den bedste mulighed forelå nu næppe mere som realistisk alternativ. En social revolution af anarkistisk, eller socialistisk tilsnit, med omfattende lovløshed til følge og svækkelse af statsapparatet som resultat var ikke ønskelig efter engelsk opfattelse. Den senere voksende sovjetiske og kommunistiske indflydelse

på den republikanske side gjorde forståeligt nok ikke udviklingen bedre set med en konservativ engelsk regerings øjne, for hvem Sovjet længe havde været kilden til megen uro i Europa og ikke mindst i Asien.

En stærk militærstat med nationalisme som hovedindhold eller en fascistisk stat var dog heller ikke et tiltrækkende alternativ. Den kunne i en storkrig vende sig imod England. Nok kan forfatterne konstatere, at visse engelske regeringsmedlemmer, som f.eks. den i Spanienpolitikken betydningsfulde, og iøvrigt i 1939 første engelske ambassadør hos Franco, flådeministeren Samuel Hoare, var klart pro-Franco ud fra en stærk antikommunisme, men hensynet til den strategiske situation i Middelhavet og forholdet til Frankrig opmuntrede ikke til at fremme oprørernes sejr.

På den anden side viser både Jill Edwards og Abendroth, at englænderne egentlig var ret ligeglade med de indre forhold i Spanien ud fra en sikker formodning om, at uanset hvem der vandt, så ville sejrherren have et stort behov for udenlandsk lån til genopbygningen. De kapitalfattige fascistlande kunne ikke yde disse lån, men det kunne England. Deraf fulgte stor sindsro fra engelsk side over den indre udvikling i Spanien. Da det efterhånden blev klart, at Franco ville vinde, satsede englænderne på den berømte spanske uafhængighedstrang, og Francos dobbeltspil mellem England og Tyskland, der udførligt diskuteres hos Abendroth, kunne kun styrke den engelske regerings tro herpå.

Den engelske regering så gerne konflikten standset; det fremgår af de hyppige engelske mæglingsudspil, hvis indhold varierede noget. I 1936 så Foreign Office gerne moderate politikere fra begge lejre i samarbejde. Ikke-interventionen skulle gerne føre til, at både fascister og kommunister blev bremset. Farligst var den udenlandske indblanding, hvis denne kunne medføre at Tyskland eller Italien fik varige fordele, f.eks. ved erhvervelse af baser på Balearerne, de Canariske øer, eller i spansk Marokko.

Jill Edwards har et afsnit om debatten om forholdet mellem den engelske politik og de engelske kapitalinteresser i Spanien, samt den engelsk-spanske samhandels betydning. Modsat Little gør hun klart opmærksom på, hvor lidt Spanien betød for Englands samlede udenrigshandel og samlede udenlandske kapitalinvesteringer. Dernæst påviser hun, at de engelske forretningsmænd ikke hele tiden så ens på forholdet republik eller Franco. De var før og endnu mere efter juli 1936 meget træt af de mange strejker og de svage republikanske regeringer, der ikke kunne sikre den offentlige orden. Derfor så de i starten hen til et Franco militærstyre med lov og orden. Men senere mærkede de, at Franco var

værre end et svagt centralstyre, fordi han direkte generede de engelske kapitalinteresser til fordel for tyskerne. Anmodninger til den engelske regering fra Rio Tintos engelske repræsentanter var således først pro Franco, senere stærkt kritiske mod ham. Det interessante er imidlertid, at den engelske regering i intet af tilfældene fulgte forretningsmændenes råd. FO var meget optaget af økonomiske hensyn, men ikke på så afgørende måde som antaget. Trods høje omkostninger blev de overordnede mål opretholdt. Investeringerne lå iøvrigt længe i begge krigszoner, så der var også økonomiske motiver til at sikre upartiskheden. De engelske firmaers klager over den republikanske regering var generelt for perifere til at den engelske regering ville kompromittere ikke-interventionspolitikken. Man var endvidere meget mere bange for tyske råstoferhvervelser via Franco end optaget af klager fra de engelske mineejere.

Harveys bog om Rio Tinto firmaet bekræfter fuldt ud firmaets ængstelse for republikken, men kan ikke påvise noget om den engelske regerings syn. Til overflod dokumenteres det, at Franco siden august 1936 greb mere ind over for firmaet og dets ledelses dispositionsfrihed end nogen spansk regering havde gjort siden firmaets start 1873.

Jill Edwards og Abendroth har en vidt forskellig vurdering af udenrigsminister Eden og forholdet til Spanien. For Abendroth er hans anti-Franco holdning farlig og eventyr-, ja amatøragtig, medens Jill Edwards mere nøgternt beskriver Edens voksende isolation i den engelske regering. Et nyere værk drøfter også hans holdning til Den Spanske Borgerkrig, Anthony Peters: *Anthony Eden at the Foreign Office 1931-38*. Gower, England, 1986.

Den spanske republiks ambassadør i London under borgerkrigen skrev erindringer, der i høj grad er baseret på samtidigt materiale, hvorefter store dele er optrykt som appendix (s. 257-397), Pablo de Azcárate: *Mi embajada en Londres durante la guerra civil española*. Editorial Ariel, Barcelona, 1976. Han redigerede værket i Schweiz i 1950'erne, hvor han døde i 1971. Bogen giver mange interessante referater af hans samtaler med engelske politikere og diplomater og viser hans nære forhold til Eden og hans kritik af Churchill; der er tillige en bred omtale af de mange mæglingsforsøg.

Et studie over den engelske befolknings støtte foreligger med Jim Fyrth: *The Signal was Spain: The Aid Spain Movement in Britain, 1936-39*. Lawrence & W., 1986. Delproblemer herom var tidligere blevet behandlet i nogle artikler, ved Michael Alpert: *Humanitarianism and Politics in the British Response to the Spanish Civil War, 1936-39* (»European History Quarterly«, London, Vol. 14, 1984, s. 423-440) og

ved C. Fleay and M. L. Sanders: the Labour Spain Committee: Labour Party Policy and the Spanish Civil War («The Historical Journal», 1985, no 1, s. 187-197).

USA var efter 1920, ligesom før 1914, kun i ringe grad engageret i europæiske konflikter, selv om USA på ingen måde var inaktiv eller betydningsløs, og især ikke på det handelsmæssige og finansielle område. Denne tilbageholdenhed gjaldt også forholdet til den mindre magt Spanien i 1930'erne.<sup>22</sup> En oversigt over de spansk-amerikanske relationer ses hos James W. Cortada: *Two Nations Over Time. Spain and the United States, 1776-1977*. Westport, Connecticut, Greenwood Press, London, 1978. Det tidligere omtalte værk af Douglas Little behandler udførligt USAs forhold til Spanien før juli 1936. Hans vurdering af USA svarer til den, han giver af England, nemlig at det amerikanske diplomati og den amerikanske forretningsverden var godt træt af republikkens venstrefløjsregeringer (1931-33, 1936), fordi de gav amerikanske firmaer i Spanien usikre vilkår, og betød nedgang for amerikansk handel med Spanien. Af firmaer beskæftiger han sig især med telefon og telegrafelskabet ITT og dets formand oberst Behn, der ret åbenlyst blandede sig i spansk politik til fordel for højrefløjen. Samarbejdet mellem det amerikanske udenrigsministerium (State Department) og amerikanske firmaer var meget snævrere end tilfældet var i England mellem diplomati og firmaer. Det skal også bemærkes, at venstrefløjsregeringerne konstant var skrappe mod de amerikanske interesser end mod de engelske. Spanien havde handelsunderskud i samhandelen med USA, men overskud over for England. Dog ses det hver gang, at de spanske regeringer viger for hårdt amerikansk pres.

Den spanske venstrefløj kunne ellers i 1933 glæde sig over, at den nye ambassadør Claude Bowers havde liberale sympatier, og at hans helt netop var den M. Azaña, der som statsminister var så skarp mod amerikanske handelsinteresser. Little påviser imidlertid, at selv om Bowers havde direkte adgang til præsidenten, og derfor nogle gange kunne få sine synspunkter igennem, så stod han alene blandt konsuler og militærattachéer i Spanien med sine råd. Disse så alle med pessimisme på venstrefløjsregeringerne i Spanien, og de var dybt præget af angsten for bolsjevisme og sovjetisk indflydelse i Spanien, især i foråret 1936. Selv Bowers blev da også skræmt af venstresocialisten Largo Caballeros flirt med kommunisterne. Flertallet af disse rådgivere mente forår 1936, at Spanien var på vej ind i Kerenskij-stadiet, dvs. at det snart ville ende

<sup>22</sup> For nyere værker om F. D. Roosevelts politik, se Robert Dallek: *Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy, 1932-45*. Oxford University Press, 1979; samt Wayne S. Cole: *Roosevelt and the Isolationists, 1932-45*. Lincoln, University of Nebraska Press, 1983.

med en revolution à la den russiske i 1917. De metodiske indvendinger mod hans beskrivelse af amerikansk politik er de samme som nævnt under afsnittet om hans behandling af England.

USAs forhold til Spanien *under* borgerkrigen blev udførlig behandlet i Richard P. Traina: *American Diplomacy and the Spanish Civil War*. Indiana University, Bloomington, 1968 (reprint, Greenwood Press, Westport, Connecticut, 1980). Med anvendelse af et omfattende arkivmateriale (dog ikke ambassadør Bowers') og i en fremstilling, der er pakket med oplysninger og nuancerede vurderinger, giver Traina en indgående skildring af de amerikanske beslutters overvejelser om Spanien 1936-39. Det fremgår med stor tydelighed, at USA fulgte England i tykt og tyndt, dvs. først i ikke-interventionspolitikken, og derefter – omend med voksende tvivl og nølen – i Neville Chamberlains aktive appeasementpolitik. Denne politik skabte også mindst modstand i USA, hvor en offentlig debat om Spanien dog først tog fart i foråret 1937. Flertallet af amerikanerne var ligeglade med borgerkrigen. Og helt modsat Little finder Traina, at den amerikanske ledelse mere var optaget af stormagternes politik i Spanien end af den indre udvikling dér. Den egentlige amerikanske bekymring drejede sig om de tyske hensigter og følgerne heraf for freden i Europa.

Traina giver et godt indblik i Roosevelt-administrationens udenrigspolitiske beslutningsproces, præget af forvirring og manglende overblik som den var. Spanienkonflikten var for den amerikanske ledelse et ubehageligt problem, der kunne føre til almen krig, til intern splid i USA eller til uenighed med Latinamerika, hvor landene var uenige om, hvem man skulle holde med. Traina beskriver mest State Departments overvejelser, men der er også afsnit om pressionsgruppers syn, ikke mindst katolikernes stilling, om Røde Kors' arbejde og om planerne om nødhjælpsarbejde for de civile. USA udviklede ikke noget større handelssamkvem med Franco. Roosevelts personlige holdning svingede fra manglende interesse til senere aktiv sympati for den spanske republik.

Sovjet var den stormagt, der mest og længst støttede den spanske republik, idet den franske støtte formentligt var begrænset og i hvert fald var svingende. Desværre er kildegrundlaget slet, og det ses da også, at forskerne stadig kan komme med helt modsatte tolkninger af den sovjetiske udenrigspolitik's hovedsigte i 1930'erne.<sup>23</sup> Offentlige sovjetiske

<sup>23</sup> Jonathan Haslam: *The Soviet Union and the Struggle for Collective Security in Europe, 1933-39*. St. Martin's Press, New York, 1984, tror på de offentlige udsagn om Sovjets oprigtige ønsker om kollektiv sikkerhed. Jiri Hochman: *The Soviet Union and the Failure of Collective Security, 1934-38*. Cornell University Press, Ithaca and London, 1984, der bl.a. bruger tjekkisk materiale, er skeptisk over for tesen og fremhæver de stadige kontaktforsøg med Tyskland.

udsagn, afhopperberetninger eller udenlandske diplomaters gengivelser af de sovjetiske synspunkter er hovedkilderne.

Den sovjetiske holdning til Spanien-konflikten er bedst og mest indgående skildret af David T. Cattell. Han slutter sig til den forskningsretning, der i Sovjets spanienpolitik ser et eksempel på Sovjets vilje til samarbejde med England og Frankrig mod Tyskland. David T. Cattell: *Soviet Diplomacy and the Spanish Civil War*. University of California Press, 1957, fremstiller Stalins kurs som moderat og forsigtig. Han fraråder de spanske ledere at følge en revolutionær kurs, og han er imod et Sovjet-spanien. Cattell mener dog ikke af den grund, at Stalin kæmpede for et borgerligt, republikansk Spanien, for russisk terror i Spanien viste noget andet. Stalin ville ifølge ham styrke den kollektive sikkerhed via et sovjetisk-fransk-engelsk samarbejde for den spanske republik. Cattell afviser tesen om, at Stalin tilsigtede en aftale med Tyskland, men vil dog ikke udelukke, at Stalin holdt flere valgmuligheder åbne – et hovedsyn, der også præger Adam Ulams senere oversigtsværk om sovjetisk udenrigspolitik.<sup>24</sup> Cattell konstaterer, at Sovjet måtte se sin spanienpolitik slå fejl. Fra 1938 forsvandt folkefronttemaet fra den sovjetiske presse. Det er tydeligt, at den sovjetiske bistand først bestod i moralsk støtte, så i penge, og så senere, men længe efter den tysk-italienske indgriben, i krigsudstyr og militære rådgivere. Sovjets virke i Ikke-Interventionskomiteen i London var forsigtigt. Cattell ser en faldende sovjetisk interesse for Spanien allerede fra efteråret 1937. Hans fremstilling er således et stort dementi af Franco-historikernes yndlingspåstand om faren for et kommunistkup og Sovjets store interesse for Spanien.

Ángel Viñas' omfattende studier over et delemne, den spanske republiks guldbeholdnings skæbne under borgerkrigen, kaster også nyt lys over Sovjets politik.<sup>25</sup> Han har benyttet nye kildegrupper såsom bankarkiver, et arkiv efter finans- og senere statsminister Juan Negrín, samt af særlig interesse i denne sammenhæng et arkiv efter den spanske Moskvaambassadør Marcelino Pascua. Hans fremstillinger viser derfor også noget om Sovjets interesse for Spanien. Francos påstande efter 1939, om at »det røde guld« stadig befandt sig i Moskva, gennemhulles helt af Viñas. Regnskaberne viser tydeligt, at den del af det spanske guld fra Den Spanske Nationalbank, der fra oktober 1936 var ført til Moskva, var

<sup>24</sup> Adam Ulam: *Expansion and Coexistence. Soviet Foreign Policy, 1917-1973*. Praeger Publishers, New York, 2.ed., 1974.

<sup>25</sup> Titlerne er: Ángel Viñas: *El Oro de Moscú*. Grijalbo, Barcelona, 1979; samt *El Oro Español en la Guerra Civil*. Ministerio de Hacienda, Madrid, 1976.

opbrugt marts 1938. Sovjet tog sig betalt for sin hjælp. Men efter det tidspunkt ses det også, at Sovjet flere gange, og senest januar 1939 bevilgede republikken kreditter. Dette modsiger således formodningen om Sovjets faldende interesse fra efteråret 1937 eller i hvert fald fra efter München-forliget oktober 1938. Tesen om Stalins forsigtighed og ønske om samarbejde med England og Frankrig styrkes af samtalerreferaterne fra M. Pascuas møder med Stalin. Det var iøvrigt ikke russerne, men den fortvivlede regering i Madrid, der bad om at få guld til Moskva. Sovjet stillede sit banknet i Frankrig til republikkens rådighed, da de engelske banker viste sig uvillige.

Det var ikke kun stater, der greb ind i borgerkrigen eller forholdt sig til den. Opinionen i Europa, USA og i Latinamerika blev stærkt optaget af striden. I Europa blev den i høj grad tolket i lyset af samtidens store internationale, ideologiske stridigheder mellem demokrati, fascisme og kommunisme, selv om forholdene i Spanien, hvad den latinamerikanske presse meget bedre forstod, kun i ringe grad havde noget at gøre med disse ideer.<sup>26</sup> Af vidt forskellige grunde drog folk, givetvis opildnet af opinionens debat, til Spanien og kæmpede på en af siderne.

Her skal alene omtales de frivillige til republikken. Kilderne har længe været utilfredsstillende, og litteraturen har været præget af heltedyrkelse, enten fordi tidligere deltagere har skrevet de fleste af bøgerne eller fordi dele af forskningen, som det tydeligt ses i den østtyske forskning, opfylder et politisk mytebehov.<sup>27</sup> Mellem Francohistorikere og de forherligende

<sup>26</sup> Ud over de allerede nævnte værker om opinionen kan nævnes: Bertil Lundvik: *Solidaritet och partitaktik. Den svenska arbetarrörelsen och spanska inbördeskriget 1936-39*. Studia Historica Upsaliensia. 114. Uppsala, 1980; En meget givtig artikel om den polske presses stærkt varierede holdning til borgerkrigen ses ved Michał Czajka: *Polska opinia publiczna wobec wojny domowej w Hiszpanii 1936-1937*, i »Przegląd Historyczny«, Tom LXXI, 1980; Et bidrag til den danske presses reaktion i startfasen er Kay Lundgreen-Nielsen: *Udbruddet af den spanske borgerkrig og landstingsvalgkampen i 1936: Dansk Folkefront?*, i *Festskrift til professor Sven Henningsen: Nær og Fjern. Samspillet mellem indre og ydre politik*. Forlaget Politiske Studier, København, 1980, s. 309-341. Om den latinamerikanske opinion, Mark Falcoff & Frederick B. Pike (ed.): *The Spanish Civil War, 1936-39. American Hemispheric Perspectives*. Duke UP, 1982.

<sup>27</sup> Om Danmark, se den heroiserende skildring hos deltageren Leo Kari: *De Danske Spaniensfrivillige*. Rosenkilde og Bagger, København, 1952; samt nu også Villy Fuglsang: »Pasaremos«. *Den Spanske borgerkrig 1936-39*. Ålborg, 1981. Om de engelske frivillige, se f.eks. deltageren Bill Alexander: *British Volunteers for Liberty. Spain 1936-39*. London, 1982, med udførlig kommenteret bibliografi og liste over de faldne. Om de amerikanske frivillige kan henvises til Robert A. Rosentone: *Crusade of the Left. The Lincoln Battalion in the Spanish Civil War*. Pegasus, New York, 1969, der benytter veteranorganisationens arkiv, samtidige aviser fra de Internationale Brigader og dagbøger fra deltagerne; samt et forsøg i oral history John Gerassi: *The Premature Antifascists. North American Volunteers in the Spanish Civil War, 1936-39. An Oral History*. Praeger, New York, 1986. Beretninger fra russere i Spanien ses bl.a. i J. Rodion Malinovskij et. al.: *Bajo la bandera de la España*

fremstillinger findes den fælles interesse, at begge vil overdrive de frivilliges betydning for krigsførelsen på den republikanske side. En forskningsoversigt ved Klaus-Jörg Ruhl: *Die Internationalen Brigaden im Spanischen Bürgerkrieg 1936-39*, i »*Militär-geschichtliche Mitteilungen*«, Band 17. Freiburg, 1975, s. 212-224, giver indblik i kildesituationen og tendenserne i forskningen.

Kun enkelte værker skal kort omtales i denne sammenhæng. Trods sine ofte nationalspanske tolkninger er Andreu Castells: *Las Brigadas Internacionales de la guerra de España*. Barcelona, 1974, meget værdifuld angående en række kendsgerninger. Der er udførlige biografiske og bibliografiske oplysninger, samt oversigter over arkiver i DDR, Jugoslavien og Tjekkoslaviet. Selv bruger han arkivalia fra de Internationale Brigader, som Franco erobrede. På mange punkter hersker der stor uenighed i forskningen, det gælder f.eks. et så simpelt forhold som, hvor mange frivillige, der deltog på republikkens side. De fleste forfattere nævner omkring 25.000, men tallet svinger meget. Derimod er der enighed om, at selv om de intellektuelle senere blev husket bedst af offentligheden, så udgjorde de en forsvindende del af det samlede antal. Hovedparten var søfolk eller arbejdere, ofte uden arbejde. Der er også enighed om, at dødsraten var meget høj. I løbet af 1937 og især 1938 skiftede de Internationale Brigader helt karakter. De bestod nu i høj grad af spaniere, og deres militære rolle blev stadig mindre.

På mange punkter er der stadig stor uenighed. En god oversigt giver Pierre Broué & Emile Témime: *Ausländische Freiwillige und Internationale Brigaden*, s. 233-248 i det tidligere omtalte samleværk af W. Schieder & C. Dipper, 1976. Blandt dem, der kæmpede hårdest, var tyskere og italienere i exil, der her fik chancen for at bekæmpe Hitler og Mussolini. De tyske deltageres håb og skuffelser ses hos Patrik von zur Mühlen: *Spanien war ihre Hoffnung. Die deutsche Linke im Spanischen Bürgerkrieg 1936 bis 1939*. Verlag Neue Gesellschaft, Bonn, 1983. Værket er baseret på studier i tyske, hollandske, schweiziske og spanske arkiver og handler om de mere end 5000 tyskere på republikkens side. Det giver et godt indtryk af det tyske venstres fløje og problemer, også indbyrdes, i spektret fra kommunister, socialdemokrater til anarkister.

*Republicana: Recuerdan los voluntarios soviéticos participantes en la guerra nacional-revolucionaria en España*. Editorial Progreso, Moscú, 1969. Den heroiske russiske indsats lovprises i en række deltagerindlæg der iøvrigt ikke skjuler republikkens militære svagheder. Bogen bringer mange navne på sovjetiske rådgivere i Spanien. Madrids forsvarer general Miaja omtales nedvurderende. – Langt det største antal frivillige kom fra Frankrig, men der findes ingen monografi her om.

De fleste tyskere kom fra deres exil i Paris, med stor uvidenhed om de interne spanske forhold. På grundlag af nye spanske kilder giver von zur Mühlen indblik i russernes, de spanske kommunisters og deres tyske hjælperes terror mod andre dele af venstrefløjen. Bogen viser, at mange af Castells' iagttagelser bekræftes af akter fra det republikanske forsvarsministerium. Den går imod heltemyterne og dokumenterer, at der var mange, der deserterede og viste mangel på disciplin. Debatten om Hans Beimler, KPD medlem, gennemgås omhyggeligt. Forfatteren tror ikke på kommunistmyten, der vil, at han blev myrdet af en fascist, men sagen er stadig uafklaret.

Det posthumt udgivne værk af E. H. Carr: *The Comintern and the Spanish Civil War*. Edited by Tamara Deutscher. Macmillan, Hongkong, 1984, er på grund af forfatterens dengang høje alder nok en præstation af den kendte Sovjetforsker, men indholdsmæssigt en skuffelse. Hans bog viser, at der ikke er udkommet afgørende nyt på russisk om emnet. Mest interessant virker hans brug af P. Togliattis efterladte skrifter (*Opere*, bind IV, 1979), der viser dennes datidige holdning og stærke kritik af den republikanske regerings og hærs virke.

Mere interessant er R. Dan Richardson: *Comintern Army. The International Brigades and the Spanish Civil War*. University Press of Kentucky, 1982, hvis hovedsyn klart fremgår af titlen og som iøvrigt deles af Patrik von zur Mühlen og A. Castells. De Internationale Brigader var ikke en spontan samling af frivillige, men en nøje planlagt og velforberedt Komintern aktion, hvilket bl.a. ses ved rekrutteringsproceduren, der nøje gennemgås. Den spanske statsminister Largo Caballero optrådte nølende og skeptisk i efteråret 1936, men accepterede Kominterns handlinger. Blandt Richardsons nye kilder kan nævnes arkivet efter den berømte og berygtede franske kommunist André Marty, der var leder af modtagelseslejren i Albacete. Der har han bl.a. fundet en instruksbog for de politiske kommissærer. Såvel i brigaderne som senere i den genskabte republikanske hær sad kommunister, oftest udlændinge, på nøgleposter. Både Richardson og von zur Mühlen skildrer udførligt det russiske og det spanske hemmelige politis terror mod fjenderne, også til venstre, i republikken.

Der er således nu leveret et overbevisende dokumentationsmateriale for, at Den Spanske Borgerkrig ikke skyldtes konspirationer mellem spanske oprørere og udenlandske fasciststater, men til gengæld er det også klart, at krigens forløb og udfald i høj grad var en følge af de internationale reaktioner. Årsagerne til borgerkrigen skal søges i spanske forhold.

Det er karakteristisk, at historikerne i mange år kun i ringe grad var optaget af de indre spanske forhold. Der foreligger nu en del undersøgelser om tiden før 1936, og især om de forhold, der peger frem mod militæroprøret. En veldokumenteret forskning om de indre forhold under krigen er imidlertid først begyndt de sidste 10-15 år. Det er bemærkelsesværdigt, hvor lidt der er skrevet om det, som den republikanske propaganda kaldte det liberale, parlamentariske Spanien. Forklaringen er formentlig den enkle, at de betydende politiske kræfter i Spanien slet ikke var liberale demokrater, således som Europas venstrefløj så villigt troede det, men bestod af yderfløje til højre og venstre. De fleste monografier handler derfor om ekstremerne, dvs. anarkisterne, kommunisterne, venstrefløjssocialisterne (Largo Caballeros fløj), fascistpartiet (Falangen), carlisterne (en katolsk, monarkistisk gruppe, især i dele af Baskerlandet), hæren og kirken.

De indre forhold 1931-36 har været genstand for grundige, men divergerende skildringer. En indgående diskussion af disse opfattelser kan ikke foretages her, men det skal anføres, at Gerald Brenans synspunkt i 1950 om, at det særligt tåbelige og onde ved militæroprøret var, at højre med lidt tålmodighed kunne have vundet meget af, hvad det ønskede uden krig, fordi folkefronten var i hurtig indre opløsning, bekræftes af de seneste års forskning.<sup>28</sup>

Jeg vil kort omtale et par bøger om tiden før 1936. Den hidtil uovertrufne samlede skildring af de spanske landbrugsforhold, der af de fleste ses som den afgørende faktor i udløsning af sociale spændinger i Spanien og dermed til borgerkrigen, er Edw. E. Malefakis: *Agrarian Reform and Peasant Revolution in Spain. Origins of the Civil War*. Yale University Press, New York, New Haven, 1970. På grundlag af en omhyggelig redegørelse for de metodiske problemer ved anvendelsen af de sparsomme spanske statistikker foretager han en række nye vurderinger om jordreformerne efter 1931. Han viser, at venstrefløjens jordreformer ikke alle var særlig gennemtænkte og undertiden også generede de små landmænd. Han argumenterer også for, at højrefløjens politik, især 1933-35 ikke var så reaktionær som tidligere antaget. Afgørende for den voksende sociale uro var svælget mellem de stigende forventninger til store reformer efter 1931 og den langsomme udførelse af dem. Malefakis' vigtige bog rejser det generelle problem, om så store ændringer i ejendomsforholdene er mulige, og tilmed på kort tid, under demokratiske forhold?

<sup>28</sup> Se forordet i Gerald Brenan: *The Spanish Labyrinth. An Account of the Social and Political Background of the Civil War*. Cambridge University Press, 1. ed. 1943; 2. ed. 1950. Brenan har boet i Andalusien siden 1920.

Den voksende polarisering i det spanske samfund i foråret 1936 og radikaliseringen af de politiske midler, fra taler i parlamentet til gadekampe og gensidige mord, er genstand for en indgående drøftelse i to værker, der på stort set samme kildemateriale når til helt forskellige tolkninger.<sup>29</sup> Begge stiller to politiske partier i centrum for overvejelserne om årsagerne til demokratiets sammenbrud, nemlig det katolske centrum-højre parti, CEDA, med advokaten Gil Robles som leder, og socialistpartiet, PSOE. Begge forfattere ser, at disse to store partier 1931-36 i voksende grad placerer sig på hver sin yderfløj af spansk politik, i skuffelse over den faktiske udvikling i republikken. CEDA får et stadigt mere voldeligt og fascistisk præg, medens PSOE's venstrefløj under fagforeningslederen Largo Caballero bliver stadig mere revolutionær. Hver gruppe har sin definition på indholdet af republikken. Uenigheden mellem forfatterne ses i tolkningen af dette begivenhedsforløb. Richard A. H. Robinson ser CEDAs udvikling som et svar på venstrefløjens udfordrende politik og tolker Gil Robles' mange taler i det mest velvillige lys. Paul Preston bytter om på årsagsforholdene og finder, at PSOE's revolutionære linje skyldtes CEDAs, og især ungdomsafdelingens, voksende fascisttendenser. Paul Prestons velskrevne og provokerende, men metodisk diskutabile fremstilling viser noget andet vigtigt, nemlig at en afgørende årsag til, at de parlamentariske løsninger i stadig ringere grad var mulige før juli 1936, lå i en intern strid i PSOE, personificeret i Largo Caballero og I. Prieto. Caballero-fløjen foretrak den revolutionære retorik og forhindrede gentagne gange Prieto i at danne en bred parlamentarisk regering. Den tydelige splittelse i det spanske venstre øgede chancerne for en reaktion fra højre. Preston overtager i for høj grad PSOE's samtidige opfattelse af CEDA, hvis forbillede mere var Heinrich Brüning's Zentrum end Hitlers naziparti.

En erkendelse af PSOE's vigtige rolle har ført til flere studier over dets virke i 1930'erne. En nøje udredning af de organisatoriske og ideologiske forhold frem til 1934 ses hos Manuel Contreras: *El PSOE en la II Republica: Organizacion e Ideología*. Centro de Investigaciones Sociológicas, Madrid, 1981. Bogen beskriver udførligt fraktionsstridighederne og viser, at Largo Caballero allerede efteråret 1933 havde opgivet den legale kurs, fordi han indså, at socialismen ikke kunne indføres via republikken, men kun ved revolution. I to bøger har Santos Juliá gjort

<sup>29</sup> Richard A. H. Robinson: *The Origins of Franco's Spain. The Right, the Republic and Revolution, 1931-36*. David & Charles, Newton Abbot, 1970; samt Paul Preston: *The Coming of the Spanish Civil War. Reform, Reaction and Revolution in the Second Republic 1931-36*. Macmillan Press, London, 1978.

rede for PSOE's og Folkefrontens politik.<sup>30</sup> Det påvises, hvordan folkefronten mere var resultat af en valgsituation end et fast organisatorisk samarbejde, hvorfor folkefronten også hurtigt gik i opløsning foråret 1936. Venstrefløjens af PSOE og fagforeningen UGT (med Caballero som leder) forholdt sig skeptiske og passive, medens den mindste gruppe i folkefronten, republikanerne, alene måtte påtage sig regeringsmagten. Det da ubetydelige kommunistparti (PCE) fik lov til at være med i folkefronten, men reelt var den en gentagelse af den republikansk-socialistiske forståelse fra 1931-33.

En række grupper på den spanske højrefløj er blevet behandlet i monografier. Den produktive amerikanske forsker Stanley G. Paynes skildring af den spanske hær er stadig hovedværket. Hans skildring af spanske officerers kupforberedelser foråret 1936 er ikke overflødiggjort af Gabriel Cardonas nyere værk, hvis hovedsigte er tiden før 1936 og som nøje gennemgår hærens sociale sammensætning og problemer i republikken og tiden før.<sup>31</sup> Cardona har ikke bedre kilder om konspirationsforberedelserne end Payne, og begge ser, at Franco var meget nølende med at give sit tilsagn. Payne viser tydeligt, at de ledende oprørsofficerer havde ret forskellige politiske mål, enigheden var mest negativ, nemlig en stærk modvilje mod den spanske venstrefløj og mod regionalismen i Catalonien og Baskerlandet.

En nyere vurdering af Franco baseret på Francoarkivet ses i et værk på 8 bind, hvoraf bind to handler om borgerkrigen og tiden lige før. Tolkningen er overalt velvillig over for Franco. Det betones gentagne gange, at han primært var soldat og katolik. Bogen har mest interesse som udtryk for en Francovenlig holdning samt for de spredte nye kilder, der inddrages. Overalt betones det, at Francos forhold til fascismen ikke var særligt nært, og at han ikke ønskede tysk eller italiensk dominans i

<sup>30</sup> Santos Juliá: *La izquierda del PSOE (1935-36)*. Madrid, 1977, og: *Orígenes del Frente Popular en España (1934-36)*. Madrid, 1979. Forfatteren har også, med en lang indledning, der benytter nyt kildemateriale fra socialistpartiets interne overvejelser før juli 1936, udgivet dele af Caballeros hidtil utrykte erindringer om perioden før borgerkrigen. Forfatteren vil senere udgive hans notater om borgerkrigen og tiden i exil. Caballeros børn afleverede i 1978 manuskriptet til socialistpartiets nystiftede arkiv, Fundación Pablo Iglesias. Francisco Largo Caballero: *Escritos de la República. Notas históricas de la Guerra en España (1917-1940)*. Edición, estudio preliminar y notas de Santos Juliá. Editorial. Pablo Iglesias, Madrid, 1985. Modsætningsforholdet til I. Prieto bekræftes til overflod af Caballeros samtidige breve.

<sup>31</sup> Stanley G. Payne: *Politics and the Military in Modern Spain*. Stanford University Press, 1967; Gabriel Cardona: *El Poder Militar en la España contemporánea hasta la guerra civil. Siglo Veintiuno de España*. Editores, Madrid, 1983.

Spanien. Endvidere understreges det, at Franco hele tiden havde påtænkt at genindføre monarkiet.<sup>32</sup>

Vatikanets forhold til borgerkrigen har som omtalt fået sin monografi, medens den spanske kirkes stilling kun i ringe omfang er blevet undersøgt.<sup>33</sup> Den folkelige opbakning bag Franco er heller ikke godt belyst, selv om nyere værker gør opmærksom på, at hovedmassen i Francos hær bestod af fattige, men religiøse bønder fra Castillien, Galicien og Navarra.<sup>34</sup>

Forskningen om ekstremerne er som omtalt den mest omfattende. Begge krigens parter bestod af grupper med vidt forskellige endelige mål. I begge lejre opstod der interne kriser, dog kendes mest til voldsomme interne stridigheder på republikkens side. Ud over et utal af oftest heroiserende Francobiografier findes en større forskning om den spanske fascisme og især om fascistpartiet Falangen. Stanley G. Payne har skrevet en forskningsoversigt om den iberiske fascisme og har iøvrigt selv ydet vigtige bidrag til den forskning. Hans bog om den spanske hær beskæftigede sig udførligt med Francogruppens politik under borgerkrigen, og hans disputats handlede om Falangepartiet og især om dets ledende skikkelse, José Antonio Primo de Rivera, søn af militærdiktatoren 1923-30.<sup>35</sup>

Til bedre forståelse af den arv, som Francoregimet videreførte, er det banebrydende og meget detaljerede værk ved Shlomo Ben-Ami: *Fascism from Above: The Dictatorship of Primo de Rivera in Spain 1923-30*. Clarendon press, Oxford, 1983. Det ses her, at Francoregimet lærte både af forgængerens dyder og fejl. Franco undgik f.eks. at splitte hæren. Mange af Francoregimets værdier var udviklet allerede under general Primo de Rivera. Ben-Ami finder klare moderniseringstræk i militærdiktaturet. Begge regimer var i praksis ikke totalitære, men autoritære, idet der inden for regimet fandtes mere end én tilladt magtgruppe. Helt modsat Franco havde Primo de Rivera et nært samarbejde med den

<sup>32</sup> Luis Suarez Fernandez: *Francisco Franco y su Tiempo*. Tomo II. Fundacion Nacional Francisco Franco. Azor. Colección de Estudios Contemporáneos, 1984.

<sup>33</sup> Kardinal Gomás centrale rolle er udførligt belyst ved María Luisa Rodríguez Aisa: *El Cardenal Gomá y la Guerra de España. Aspectos de la gestión pública del primado, 1936-1939*. Madrid, 1981. Essays om kirkens holdning ses i Joaquín Ruíz Giménez: *Iglesia, Estado y Sociedad en España. 1930-1982*. Argos Vergara, Barcelona, 1984. Den nuværende spanske ombudsmand, den kristelig-demokratiske politiker og tidligere undervisningsminister under Franco har redigeret denne bog.

<sup>34</sup> R. Carr: *The Spanish Tragedy*. London, 1977, s. 78-79; Ronald Fraser i det tidligere omtalte metodeværk fra 1980, s. 121.

<sup>35</sup> Stanley G. Payne: *Fascism and Right Authoritarianism in the Iberian World - The Last Twenty Years*, i »The Journal of Contemporary History», 1986, no 2, s. 163-177; Stanley G. Payne: *Falange. A History of Spanish Fascism*. Stanford, 1961.

socialistiske fagforening UGT, under Largo Caballero. En række personer fra Primo de Riveras politiske, patriotiske bevægelse gik igen i Francos statsparti.

Paynes disputats om Falangen er meget personcentreret, men viser også, hvor svagt og ubetydeligt fascistpartiet var før foråret 1936. Der var et svælg mellem partiets program punkt 27 om at få den fulde magt i Spanien og dets meget lille opbakning. Payne skildrer indgående, hvordan Franco april 1937 dannede et statsparti af de meget forskellige politiske bevægelser falangen og carlismen. Dette statsparti, forkortet FET y JONS var til 1975 det eneste officielle parti i Spanien. Falangen kom aldrig til at præge Francostatens politik, men måtte erkende, at det kun var en af flere magtgrupper i Francostaten.

En dybtgående analyse af den variant af fascismen, og især af dens åndshistoriske baggrund ses hos Bernd Nellessen: *Die verbotene Revolution. Aufstieg und Niedergang der Falange*. Leibniz Verlag, 1963. Den handler om udviklingen frem til april 1937, hvor tilløbene til en egentlig fascistisk revolution blev stoppet af Franco. Statspartiets begrænsede indflydelse og udvikling efter 1937 er indgående beskrevet af Juan Linz, der udførligt karakteriserer Francoregimet og betoner den manglende ensretning.<sup>36</sup>

Nyere spanske værker giver flere detaljer om Falangens organisation og opgaver, men rokker ikke ved den hovedopfattelse, som den tidligere forskning dannede sig af Falangens udvikling og svindende betydning. En videnskabelig biografi, til forskel fra de mange heltebeskrivelser, foreligger med Ian Gibson: *En busca de José Antonio*. Editorial Planeta, Barcelona, 1980, med mange fotos og udførlige kildeuddrag. Gibson punkterer mange myter om fascistlederen, som Francoregimet flittigt har dyrket, siden han så politisk bekvemt blev henrettet af republikken i november 1936. Gibson finder dunkle træk hos den i det ydre vittige og charmerende aristokrat. Franco og José Antonio ligger begge begravet i De Faldnes Dal, selv om José Antonio i 1936 var meget skeptisk over for de efter hans opfattelse reaktionære generalers kup.<sup>37</sup>

<sup>36</sup> Juan Linz: *From Falange to Movimiento-Organización: The Spanish Single party and the Franco Regime, 1936-1968*, i værket: Samuel P. Huntington & C. H. Moore: *Authoritarian Politics in Modern Society. The Dynamics of Established One-Party Systems*. New York. Basic Books, 1970, s. 127-185, samt noterne hertil.

<sup>37</sup> Ricardo Chueca: *El Fascismo en los comienzos del régimen de Franco. Un estudio sobre FET-JONS*. Centro de Investigaciones Sociológicas. Madrid, 1983, er et dybtgående studie med et tillæg af kilder; Sheelagh Ellwood: *Prietas las Filas. Historia de Falange Española, 1933-1983*. Crítica. Grupo Editorial Grijalbo, Barcelona, 1984, med forord af Paul Preston. Den centrale del handler om tiden efter 1939. Forfatterens vigtigste nye kildegruppe er interviews med tidligere falangister.

Den anden part i Francos statsparti, carlismen, opkaldt efter en sidegren til det herskende kongehus i det 19. århundrede, er udførligt analyseret i Martin Blinkhorn: *Carlism and Crisis in Spain 1931-1939*. Cambridge University Press, 1975. Blinkhorn følger carlismen til 1937, men hovedparten af bogen handler om tiden før borgerkrigen. Denne særprægede spanske politiske bevægelse sættes ind i sammenhæng med det 19. og 20. århundredes spanske højrebevægelser. Bevægelsen var monarkistisk, katolsk og agrart præget i sine værdier. Som ideologi var den mest udbredt i nord og nordøst Spanien, og især i Navarra. Carlisterne var stærkt imod alle liberale ideer, men også imod en overvægt for centralstyret i Madrid. De carlistiske militsenheder spillede med deres kampvilje en vigtig rolle under borgerkrigen. Carlisterne var imod fascisternes statsdyrkelse og stærkt imod fascismens gudløshed.

Forskningen af ekstremerne er også det typiske for litteraturen om den republikanske side. Der findes meget lidt om de liberale, borgerlige republikanere eller om socialistpartiet under borgerkrigen, ud over omtalen i oversigtsværker. Jeg vil her nøjes med en omtale af nogle værker om de vigtigste bevægelser under borgerkrigen, kommunisterne og anarkisterne. Disse to bevægelser har længe været behandlet udførligt i litteraturen, men dens karakter har desværre i ringe grad været udtryk for videnskabelige bestræbelser. Der er flere forklaringer på dette. Allerede under borgerkrigen kom det hurtigt til en alvorlig politisk konflikt imellem dem. To gange førte det til større væbnede sammenstød, nemlig maj 1937 i Barcelona og marts 1939 i Madrid. Politisk var diskussionen løbende hele krigen igennem, fordi kommunister og anarkister havde helt modsatte opfattelser af, hvad borgerkrigens slutmål var, og hvorledes den skulle føres. Historisk går konflikten tilbage til de forskellige visioner i det 19. århundrede hos Karl Marx og M. Bakunin, og denne strid er fortsat i historieskrivningen. Den partiske litteratur har også haft det aktuelle ærinde at fremme enten anarkismens eller kommunismens sag. Partiskheden er endvidere blevet forøget ved, at kilderne til begge bevægelser er dårlige. Interne dokumenter er indtil nu kun blevet brugt sporadisk, så hovedkilderne er pressen, erindringer og til nød kongresmødereferater, når de findes. Afhoppere og andre skuffedes beretninger øger antallet af tendensberetninger.

Den spanske anarkisme, og især dens virke under borgerkrigen, har af gode grunde tiltrukket også forskerne. Spanien er til dato det eneste sted, hvor anarkismen blev en magtfuld massebevægelse og endog 1936-37 blev søgt omsat i praksis ved en social revolution, der blev udløst af militæroprøret. Forskningen har søgt at beskrive og forklare de omfattende kollektiviseringer af landbrug, industri, transport og servicefag (frisø-

rer f.eks.), der skete i dele af det republikanske Spanien. Især har den vesttyske forsker Walther L. Bernecker med to bøger, flere artikler og en kildeudgave ydet væsentlige bidrag til en videnskabelig behandling af det politisk omdiskuterede emne. Bernecker har ryddet op i de heroiserende eller dæmoniserende fremstillinger.<sup>38</sup> Han stiller kritiske spørgsmål til kildegrundlaget, og han giver indsigtsfulde analyser af den tidligere historieskrivning. Berneckers eget problem er dette, at når man i ringe grad bruger de samtidige eller senere beretninger, men hovedsageligt det samtidige, dokumentariske materiale, så kan man ikke sige meget om kollektiverne i praksis, for de fleste samtidige kilder af den art, hvis de overhovedet findes, er normative. Han kan derfor udførligt beskrive, hvordan reglerne var for kollektiverne, men ikke sige meget om praksis. Bernecker er generelt kritisk over for anarkistberetningerne, men er dog sympatisk indstillet over for deres eksperiment. Han anfører f.eks., at det ikke er nok – således som de mere skeptiske forskere Hugh Thomas og Stanley G. Payne har gjort det – kun at forsøge at måle kollektivernes produktionsevne og økonomiske succes eller fiasko. Bernecker fremhæver med rette, at bevægelsen også må bedømmes som en moralsk kraft, der gengav arbejderne på land og i by deres værdighed.

Spanske forskere har fulgt Berneckers kritiske vej og har skrevet regionalstudier baseret på et bredere kildemateriale end før. Som eksempel kan nævnes disputatsen om det i litteraturen omdiskuterede område Aragonien ved Julián Casanova: *Anarquismo y revolución en la sociedad rural aragonesa 1936-38. Historia de Los Movimientos Sociales. Siglo Veintiuno, Editores, Madrid, 1985.* Anarkistisk og kommunistisk historieskrivning har især diskuteret kollektiverne og deres skæbne i dette område. Casanova drøfter i detaljer de mange omstridte temaer: vold eller spontanitet ved dannelsen af kollektiverne, deres antal, organisationsform, politiske sammensætning, produktionsevne, magtkampene i Aragoniens republikanske del 1936 til marts 1938, hvor Franco erobrede hele Aragonien. Han skjuler aldrig, når hans kilder ikke kan bære konklusioner. Det er hans vigtige hovedresultat, at »fremmede«, nemlig

<sup>38</sup> Walther L. Bernecker: *Die Soziale Revolution im Spanischen Bürgerkrieg. Historisch-Politische Positionen und Kontroversen.* Verlag Ernst Vögel, München, 1977; samme: *Anarchismus und Bürgerkrieg. Zur Geschichte der Sozialen Revolution in Spanien 1936-39.* (Reihe Historische Perspektiven 10). Hoffmann und Campe, Hamborg, 1978; Walther L. Bernecker (Hrg.): *Kollektivismus und Freiheit: Quellen zur Sozialen Revolution im Spanischen Bürgerkrieg, 1936-39.* DTV. München, 1980 med kilder og forbindende tekster; samme: *Agrarkollektivismus und Revolution. Zur sozio-ökonomischen Entwicklung im republikanischen Herrschaftsgebiet während des Spanischen Bürgerkrieges 1936-39, i »Geschichte und Gesellschaft.* 1978, no 4«, s. 393-411; Stanley G. Payne: *The Spanish Revolution. A study of the social and political tensions that culminated in the Civil War in Spain.* W. W. Norton, New York, 1970.

catalanske militser og aragonske anarkister med erfaring fra byen Barcelona, påførte det agrare Aragonien by-anarkismens normer. Han giver i vidt omfang kommunisterne ret i, at kollektivernes dannelse rummede et stærkt element af tvang. I modsætning til Bernecker har han brugt anarkistiske arkiver i Spanien, Amsterdam og Schweiz samt i udstrakt grad den anarkistiske regionalpresse. Indgående og med stort metodisk skarpsind skildrer han magtkampen i den republikanske del af Aragonien. Anarkismen (CNT) var ikke så dominerende i området som ofte antaget i anarkistskrifterne. Især sås UGT (den socialistiske fagbevægelse) både i byråd og i kollektiverne, medens PCE stod svagt i Aragonien før juli 1936. Som Bernecker betoner også Casanova anarkismens moralske styrke. Undertrykkelsen i sommeren 1937 af de anarkistiske organer ser han ikke kun som udtryk for kommunistisk terror, men som et resultat af hele folkefrontregeringens politik på grund af krigssituationen. Han påpeger endvidere, at jo flere kollektiver, der blev nedlagt fra august 1937, jo flere CNT fagforeninger blev der oprettet frem til marts 1938.

Af andre regional- eller lokalstudier kan henvises til Gonzáles Garrido: *Colectividades agrarias en Andalucía: Jaén (1931-39). Siglo XXI*, Madrid, 1979, der for dette områdes vedkommende også peger på UGTs styrke i kollektiverne.

En del af anarkismeforskningen har beskæftiget sig med anarkisternes forhold til magtudøvelsen, dvs. i konkret forstand om de skulle deltage i centralregeringen i Madrid eller senere i Valencia, i Generalitat (regeringen i Catalonien) eller i de mange revolutionære komiteer og senere byråd ud over landet. Hvorledes kunne anarkister, for hvem staten var det højeste onde, deltage i udøvelsen af statsmagt, endog i et sideordnet samarbejde med borgerlige, socialistiske, katolske (baskiske) og kommunistiske grupper? Dette problem udløste i sam- og eftertid hos anarkisterne en voldsom debat. Forrådde CNT-lederne den rene lære ved deres handlinger? Eller gjorde de det nødvendige for derved at vinde krigen og på længere sigt sikre anarkismens overlevelsesmuligheder?

Dette problem blev indgående diskuteret hos César M. Lorenzo: *Les anarchistes espagnols et le pouvoir, 1868-1969. Éditions du Seuil*, 1969 (svensk udgave 1972). Desværre er hans bog forsynet med et meget sparsomt noteapparat, men Lorenzo, der er søn af CNT-lederen under borgerkrigen, H. Prieto, oplyser, at han især har benyttet faderens efterladte papirer. Lorenzo, der ikke er ukritisk over for anarkismen, følger da også faderens argumentation om, at det *var* nødvendigt for anarkisterne at gå ind i regeringssamarbejdet og magtudøvelsen på nationale og lokale niveauer. Lorenzo ser anarkisternes indtræden i

Madrid-regeringen november 1936 som en logisk følge af, at de siden juli 1936 lokalt var blevet magtudøvere. For militæroprøret havde skabt et magtpolitisk tomrum, som anarkisterne i samarbejde med andre måtte udfylde. Lorenzo betoner, og det præger også hans fremstilling, at den spanske revolution, modsat den franske og den russiske, var uden geografisk centrum. Den havde mange magtcentre ud over hele Spanien. Han gennemgår nøje udviklingen i de enkelte egne af Spanien.

Man kan håbe på, at kommende anarkismeforskning vil få et stadig bedre kildegrundlag, idet anarkisternes arkiv i Amsterdam indtil nu kun har været udnyttet i ringe omfang. Dette vil bl.a. kunne belyse konflikterne mellem CNT og PCE.<sup>39</sup> Disse var et hovedtema hos Burnett Bolloten: *The Spanish Revolution. The Left and the Struggle for Power during the Civil War*. North Carolina Press, 1979 (genudgivet i 1986, Freedom Press, London), der er en revideret og udvidet udgave af den oprindelige version »The Grand Camouflage«, 1961. Bolloten var 1936-38 United Press korrespondent i Spanien. Prorepublikanske og liberale forlæggere i Vesten ville i næsten 10 år ikke udgive hans bog, der argumenterede for, at PCE stræbte efter at få magten bag den republikanske facade. Han beskriver især PCEs kamp mod kollektiviseringen og mod anarkisterne. Hans oprindelige bog slutter med kulminationen i maj 1937. Bolloten omtaler egentlig to lag af kamouflage: PCE, republikanerne og Largo Caballero ville efterår 1936 over for udlandet kamouflere og fortie den sociale revolution, og PCE ville kamouflere sin egentlige kommunistiske politik bag den borgerlige republiks facade. Hans bog er således et opgør med myten om, at det gjaldt om at forsvare demokratiet i Spanien. På den anden side afviser han også Francomyten om Sovjets andel i en formodet forberedt kommunistopstand før juli 1936. Bolloten ser med stor skarphed, at PCEs magttilvækst ikke skyldes egen styrke, men modparternes svaghed og splittelse. PCEs metoder til at opnå magt mindede om kommunistpartiernes taktik i Østeuropa fra 1944-45. På den anden side skjulte CNT-pressen, som Bolloten i høj grad bruger, ikke, at kampen ikke gjaldt demokratiet, men den proletariske revolution og intet andet. Bolloten gør på fortjenstfuld måde opmærksom på, at det europæiske venstres opfattelse af krigen var uden grundlag. Det er dog en svaghed ved Bollotens omdiskuterede værk, at han oprindelig kronologisk sluttede netop dér, hvor hans tese synes bevist, nemlig med maj-krisen i 1937, hvor PCEs linje sejrede i regeringen, og hvor anarkisterne

<sup>39</sup> I »Cambio 16« 22. februar 1982 omtaler tidsskriftets Bruxelleskorrespondent resultatet af sin overfladiske gennemgang af anarkistarkivet i Amsterdam, herunder især anarkisternes kritik af kommunisternes handlinger under krigen.

forlod regeringen og måtte se den sociale revolution tøjet af centralregeringen, ikke mindst i Aragonien. Denne mangel har Bolloten søgt at afhjælpe med en epilog om tiden efter maj 1937; hans hovedsynspunkt er dog uændret.

I modsætning til Bolloten behandles kommunistpartiets politik under *hele* borgerkrigen hos David T. Cattell: *Communism and the Spanish Civil War*. Berkeley, 1955. Cattell gør opmærksom på grænserne for PCEs magt, dels fordi Sovjet ville opnå et samarbejde med England og Frankrig via Den Spanske Borgerkrig, dels fordi der også var andre grupper i den republikanske zone, der ikke stod magtesløse. Iøvrigt gennemgår Cattell nøje PCEs udvikling og politik under krigen, herunder dets politik til forsvar for ejendomsretten, for disciplin i hæren og for det borgerlige demokrati. Cattell opfatter på nøgtern vis PCE som en magtgruppe, der i princippet opførte sig ligesom de øvrige magtgrupper i Spanien, hvor alle ville sikre deres positioner. Takket være krigen og den sovjetiske våbenhjælp havde PCE bare større muligheder. Cattell finder dog, at PCEs linje kun var et overgangsstadium til proletariats diktatur, dvs. en republikansk sejr ville være endt med en ny borgerkrig, mellem sejrherrene. Cattell mener ikke, at PCE maj 1937 stræbte efter at overtage magten, og i modsætning til Bolloten ser han derfor heller ikke statsminister Juan Negrín som en kommunistisk medløber.<sup>40</sup>

Det skal bemærkes, at von zur Mühlens bog udførligt beskæftiger sig med de spanske kommunisters forfølgelse af udenlandske anarkister og socialister ved en nøje skildring af det hemmelige spanske politi og dets samvirke med det russiske hemmelige politi (NKVD). Ud fra spanske arkiver belyses kontaktmændene Alfredo Herz' metoder. En omfattende både teoretisk og praktisk orienteret undersøgelse foreligger med Rainer Huhle: *Die Geschichtsvollzieher. Theorie und Politik der Kommunistischen Partei Spaniens 1936 bis 1938*. Focus Verlag, Giessen, 1980. Huhle benytter i hovedsagen det længe kendte kildemateriale, men sætter teori og praksis i forbindelse med hinanden. Kommunistpartiet forsøgte at bruge den videnskabeligt rette metode til at bedømme samfundsudviklingen i Spanien og handle derefter. Han finder hverken, at PCE var kontrarevolutionært, således som CNT og marxistpartiet POUM beskyldte det for at være, eller at det var stalinistisk, totalitært à la Østeuropas partier efter 1945. Han har ofte polemik mod Bollotens syn og betoner som også nyere spanske undersøgelser, at PCEs politik oftest var identisk med hele folkefrontens politik.

<sup>40</sup> Bolloten arbejder med en bog om Negríns politik; hans kritiske syn på denne ses i en artikel om Negrín i »Historia 16«, Januar 1986.

Undersøgelser om det spanske kommunistparti lider stadig helt klart af den afgørende svaghed, at kildematerialet er dårligt og mangelfuldt.

Temaet om den interne konflikt på den republikanske side mellem PCE og CNT ses også tydeligt i et værk om den forsvarsjunta (Junta de Defensa de Madrid, forkortet JDM), der bestod i Madrid fra den 7. november 1936 til 21. april 1937, ved Julio Aróstegui, Jesús A. Martínez: *La Junta de Defensa de Madrid. Noviembre 1936-Abril 1937. Comunidad Madrid*, Madrid, 1984. Ud fra Madridpressen, JDMs egen avis og ud fra de hidtil kun i ringe omfang kendte mødereferater, der optrykkes som tillæg (s. 292-454), gives en meget detaljeret skildring af JDMs virke og betydning, med mange kildekritiske overvejelser og hyppige polemiske udfald mod Bollotens teser om PCEs magtstræb. JDM-mødereferaterne viser, at PCEs linje ofte var identisk med folkefrontens, og at de mange debatter med medlemmerne fra CNT skyldtes CNTs revolutionære sigte med JDM, der afveg markant fra PCEs og fra republikanernes sigte. På den anden side gør bogen også op med myten, der en tid blev fremmet af kommunisterne, om general Miaja som Madrids store helt og forsvarer. Interessant er det at se, at Miaja egentlig blev udnævnt, fordi ingen, heller ikke i den republikanske regering, troede, at Madrid kunne forsvares. Miaja skulle altså blot forestå en hurtig kapitulation – og derpå ofres, som den, der overgav hovedstaden til Franco i 1936. I modsætning til Bolloten finder forfatterne ikke, at PCE sad på nøgleposterne i JDM, men fremhæver, at PCE var i konstant mindretal, selv om partiet havde bred opbakning i sin kritik af CNT. Denne kritik fremgår klart af mødereferaterne.

Den økonomisk-sociale udvikling under borgerkrigen udgør et forsømt kapitel i forskningen. Spaniens faktiske deling og den statistiske usikkerhed på grund af krigen og det manglende normale bureaukrati gør det til et vanskeligt emne. Der findes oversigter over den økonomiske udvikling, men der savnes detaljeforskning som basis for mere dybtgående synteser.<sup>41</sup>

Med Ronald Fraser: *Blood of Spain. An Oral History of the Spanish Civil War*. Pantheon Books, New York, 1979 (Pelican, 1981) forsøges

<sup>41</sup> En skitse ses i R. Carrs oversigtsværk fra 1977. Se endvidere afsnittet ved Josep M. Bricall: *La economía española (1936-1939)*, s. 359-418, i oversigtsværket ved Tuñón de Lara, m.fl. fra 1985; samt Ramón Tamames: *La República. La Era de Franco*. Alianza Universidad, 1973. En skildring af en enkelt landsbys økonomisk-sociale ændringer under og efter borgerkrigen ses hos Peter Waldmann, Walther L. Bernecker, m.fl.: *Die geheime Dynamik autoritärer Diktaturen. Vier Studien über soziale Wandel in der Franco-Ära*. Vögel, München, 1982, s. 291-399; bidraget ved Francisco López-Casero viser, hvorledes udviklingen 1936-39, og ikke først den voldsomme økonomisk-sociale vækst fra sidst i 1950'erne indledte værdisammenbruddet for den traditionelle levevis i den valgte landsby.

noget nyt, nemlig via interviewmetoden at nå til en skildring af borgerkrigen, således som en række mennesker fra vidt forskellige lag oplevede og huskede den. Fraser giver en åbenhjertig redegørelse for sine tvivl og problemer under arbejdet med denne metode på en konference i Spanien i 1979.<sup>42</sup> Han er ikke professionel historiker, men ønsker ikke kun at overlade det til romanforfatterne at genskabe tidens atmosfære. Han omtaler i sit bidrag også, hvordan hans oprindelige antagelser måtte ændres under arbejdet, bl.a. denne at kampen ikke drejede sig om fascisme-demokrati, eller revolution-kontrarevolution, men om klassekamp. Fraser beskæftiger sig ikke med de internationale aspekter og heller ikke med frontoplevelserne, men med livet bag fronten, i alle de regionale forskelligheder. Fraser betoner, at striden dér i høj grad gjaldt politiske emner i tråd med de foregående års politisering og polarisering. Bogen giver et godt indblik i deltagernes følelser og værdiforestillinger, hvad enten det drejer sig om katolikker eller om anarkister. Et gennemgående træk hos de mange interviewede er det store klassehad. Der er især udførlige beretninger, set fra mange vinkler, om kollektiviseringerne og terroren. Den fyldige, men noget flimrende fremstilling afrundes ikke af en konklusion, men af en koncentreret fremstilling af de centrale problemer i spansk historie før 1936.

Forskningen om Den Spanske Borgerkrig beskæftiger sig med vidt forskellige emner og er historiografisk ofte dele af en almen forskning. Skildringen af den udenlandske indgriben hænger således sammen med udviklingen i den diplomatiske historieskrivning om Europa i 1930'erne. Bøgerne om falangen og Francos bevægelse må ses i sammenhæng med den øvrige fascismeforskning eller teorierne om de autoritære styreformer. Venstrefløjens forhold udgør en del af udforskningen af de sociale bevægelser og af arbejdsbevægelserne i Europa. De forskellige emner tiltrækker klart forskellige typer af forskere. Sjældent forsøger den samme forsker at beskæftige sig med vidt forskellige emner inden for temaet.

Der var i samtiden og også efter 1939 stærke propagandamæssige og dermed polemiske træk i, hvad der blev skrevet om borgerkrigen, dens årsager og forløb. Det betød både forenklinger og overdrivelser. En del fremstillinger har tillige været skrevet af deltagere. De sejrende i Spanien skulle forherlige sig selv og sværte modparten. De tabende brugte ofte

<sup>42</sup> P. Broué, R. Fraser, P. Vilar: *Metodología Histórica de la guerra y revolución españolas*. Barcelona, 1980, s. 43-68; Ronald Fraser: *Reflexiones sobre la historia oral y su metodología en relación con la Guerra Civil Española*. Genren ses også i værket H.-Chr. Krisch (Hrg.): *Der spanische Bürgerkrieg in Augenzeugenberichten*. DTV-Dokumenten 2719. 1986.

energien på at strides indbyrdes, som det f.eks. ses i modsætningerne mellem kommunisters og anarkisters versioner. Nederlaget skulle både forklares og bortforklares. De sejrende havde den fordel, at de havde kontrollen med arkiverne i Spanien.

Forskningen er som påvist i de sidste 15-20 år ved at komme ud over nogle af disse problemer. De spanske historikere kan nu bruge egne arkiver i hidtil uhørt omfang og udenlandske historikere har også fået øjnene op for de spanske forhold. Et seminar, der november 1986 blev afholdt ved Harvard Universitetets Center for Europæiske Studier, med deltagelse af en række spanske og udenlandske specialister, handlede om perioden 1936-86. Man drøftede problemet, om hvorfor spanierne i 1936 og i 1976 reagerede så politisk forskelligt? I 1936 skød man på hinanden, men 1976-86 lavede man aftaler. Mange faktorer blev nævnt på seminaret, men de fleste lagde vægt på den helt forskellige internationale situation.<sup>43</sup> Hvis dette er en rigtig tolkning, er det med rette, at en så stor del af litteraturen hidtil har drejet sig om udlandets holdning til Spanien.

Udforskningen af den tyske, italienske, engelske og amerikanske politik over for Spanien vil næppe i fremtiden byde på de store overraskelser. Måske vil inddragelsen af spansk arkivmateriale, som det allerede delvis er sket, kunne afklare en række detaljer, men de store linjer må siges at være velbelyst allerede nu. Derimod kan Sovjets og Frankrigs rolle i høj grad trænge til en bedre skildring. Men begge lande fører en restriktiv arkivpolitik. Man kunne tænke sig firmaundersøgelser i stil med bogen om Rio Tinto. Monografier af denne art ville bedre niveauet i den ellers noget luftige debat om forholdet mellem den internationale kapitalisme og oprørerne.

Ny forskning skal snarest ventes om de indre spanske forhold. Udlændinge som R. Carr, Robinson, Malefakis og Stanley G. Payne har længe om- og opvurderet det spanske højres indsats i polemik mod den fremherskende liberale tolkning i Vesteuropa efter 1945, der gik ud på, at et demokratisk eksperiment på skammelig vis blev ødelagt af militærkuppet. Denne tendens er blevet imødegået af f.eks. Paul Preston. Denne debat kan nu føres på et stadig bedre kildegrundlag. Studiet over partiernes politik har hidtil være baseret på pressen, parlamentsdebatter og erindringer, hvis værdi ofte er tvivlsom. Af mangel på kilder har beskrivelserne ofte været meget personfikserede, f.eks. om modsætningen mellem Largo Caballero og I. Prieto, medens meget lidt vides om partiernes organisation, funktionsmåde, medlemmer og interesser. Opbygningen af PSOE's arkiv i Madrid i Fundación Pablo Iglesias med

<sup>43</sup> »Cambio 16«, 1. december 1986, med en omtale af konferencen.

bibliotek og avislæsesal og overflytningen af CNT-arkivet fra Amsterdam til Spanien kan danne basis for studier, der vil gå mere i bredden. På samme måde savnes undersøgelser over kirkens og hærens forhold til deres tilhængere. Der findes iøvrigt heller ikke mange gode biografier over de oprørske generaler.

Der er efterhånden en omfattende litteratur om den sociale revolution (kollektiviseringerne) i den republikanske zone. Derimod findes der generelt meget lidt om levestandarden og specielt savnes på såvel det politiske som det social-økonomiske område studier i dybden over Francozonens forhold. Mange temaer venter her på en behandling, f.eks. en nøjere redegørelse for den folkelige opbakning, for opbygningen af den »Nye Stat«, for ændringen af de sociale reformer fra 1931-36, og for den ideologiske strid i Francogruppen. Forholdet mellem godsejere, storborgerskab og oprørsofficererne er reelt meget slet belyst.

Spanske historikere har med flid kastet sig over en række specialstudier. Deres værker er desværre ofte noget præget af, at den lange Francoperiode først sent har givet dem større træning i behandlingen af moderne historie. Det foretrukne synes at være regionalt skarpt afgrænsede eller kronologisk meget snævre beskrivelser, hvor det refererende hyppigt dominerer over det analyserende. Denne specialforskning har dog den funktion, at ny grund ryddes ud fra et bedre kildemateriale, selv om det også kan føre til, at perspektivet i bøgerne ikke altid er så stort. 50 årsjubilæet i 1986 skabte dog en række forsøg på synteser som omtalt i indledningen.

Paul Preston peger i sin forskningsoversigt<sup>44</sup> med rette på, at den nyeste forskning viser, at Den Spanske Borgerkrig mere og mere fremstår som ikke een, men mange krige, og at det karakteristiske er disse krige meget indviklede karakter med et sammenvæv af religiøse, regionale og sociale modsætninger. Med Preston kan man glæde sig over, at med de mange arkivåbninger kan propagandaen lægges til side, og historikernes dialog kan begynde.

<sup>44</sup> Paul Preston, op.cit. 1984, War of Words: the Spanish Civil War and the historians, (s. 1-14).